

พระราชปกร
เรื่อง พระพุทธชินราช
พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์เป็นครั้งแรก

ในงานทำบุญ ๑๐๐ วัน

ศพเจ้าคุณ สมเด็จพระวันรัต วัดเบญจมบพิตร

วันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓

พระราชประวัติ

เรื่อง พระพุทธชินราช

พระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๕

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์เป็นครั้งแรก

ในงานทำบุญ ๓๐๐ วัน

ศพเจ้าคุณ สมเด็จพระวันรัต วัดเบญจมบพิตร

วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓

หอสมุดแห่งชาติ

พิมพ์ครั้งที่ ๗๐๐ ฉบับ

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์พาณิชย์สรรพคุณ บางกอกน้อย
กรุงเทพ ฯ

เลขห้อง 313

294.31218

เลขหมู่ ๐657 ๗

เลขทะเบียน บ. ๑๒ ๗๐๔

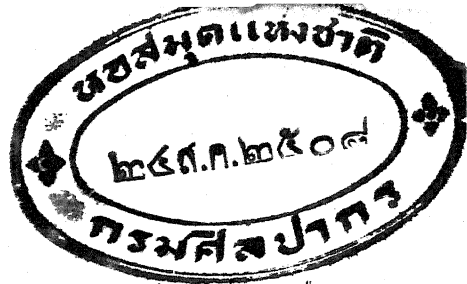
NATIONAL LIBRARY

คำนำ

พระเทพมุนี มาหาสีลาจารย์ว่าในงานทำบุญหน้า ศพ สมเด็จพระวันรัต เมื่อครบ ถัดมาหะ คิค จะพิมพ์หนังสือ พระราชประวัติ เรื่อง พระพุทธชินราช ซึ่งพระบาท สมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง พระราชทานให้ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นหนังสือ ขำววย แก่ ผู้ช่วยงาน ทำบุญ หน้า ศพ สมเด็จพระวันรัต อีกสัก ครั้ง ๑ ขำพเจ้า จะ เห็น อย่างไร ด้วยหนังสือ พระราชประวัติ เรื่อง พระพุทธชินราชนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงโปรด ฯ ให้พิมพ์ ครั้ง แรก พระราชทาน ในงานฉลอง พระพุทธชินราช ที่วัดเบญจมบพิตร ครั้ง ๑ ต่อมา ได้ทรง พระราชทาน ให้เพิ่มเติม แล้วโปรด ฯ ให้พิมพ์ เป็น ครั้ง ที่ ๒ พระราชทาน ให้ จำหน่าย ให้เป็น ประโยชน์ แก่ วัด เบญจมบพิตร ส่วน ๑ พระราชทาน ไปไว้ จำหน่าย ที่ วัด พระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก เพื่อเป็น ประโยชน์ ใน การ รักษา พระพุทธชินราช ส่วน ๑ ครั้น ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ขำพเจ้า ได้ มี โอกาส ขึ้น ไป ถึง เมืองพิษณุโลก ไปบูชา พระพุทธชินราช ถาม ถึง หนังสือ พระราชประวัติ ฯ ซึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พิมพ์ พระราชทาน ไว้ นั้น เขา บอก ว่า จำหน่าย หหมด เตียน นาน มา แล้ว เหลือ คัด อย่าง อยู่ ฉบับ เดียว ขำพเจ้า คิด ว่า จะ บริจาค ทรัพย์ พิมพ์ ถวาย พระพุทธชินราช อีก สัก

ครั้ง ๑ แต่เมื่อเปิดดูคำนำฉบับเดิม ส้มเต๋จ พระพุทธเจ้า หลวง
ได้ทรง ยก ย่อง หลวง ดำรง ธรรม ดำรง (มี ธรรม มา ชั่ว) เจ้าของ
โรงพิมพ์บำรุงกุศลกิจ ว่ามี ศรัทธา รับ พิมพ์ ทูลเกล้า ฯ ถวาย
ทั้ง ๒ ครั้ง เวลานั้น หลวง ดำรง ธรรม ดำรง (มี ธรรม มา ชั่ว) ยัง
มีชีวิตอยู่ ข้าพเจ้า เห็น ว่า ควร จะ ถวาย ถวาย ก่อน เพื่อ เขา จะ
ศรัทธา รับ พิมพ์ ครั้งที่ ๓ อธิษฐาน ถวาย ถวาย ถวาย ถวาย ถวาย
คุณ ส้มเต๋จ พระพุทธเจ้า หลวง เหมือน ที่ ได้ พิมพ์ ถวาย ถวาย ถวาย
เมื่อ ข้าพเจ้า กลับ มา ถึง กรุง เทพ ฯ ทราบ ว่า หลวง ดำรง ธรรม ดำรง
(มี ธรรม มา ชั่ว) บวช ออก ไป รักษา ตัว อยู่ ที่ เกาะ หัดัก ไม่ได้ มี
โอกาส พบ กัน จน หลวง ดำรง ธรรม ดำรง (มี ธรรม มา ชั่ว) ถึง แก่ กรรม
แต่ เมื่อ พระ ศรี บัญชา (ทวน ธรรม มา ชั่ว) ทราบ พฤติ การ มี
ศรัทธา รับ พิมพ์ ครั้งที่ ๓ เป็น หนังสือ ๒๐๐๐ เล่ม ถวาย แก่ หอ
พระ ส้มเต๋จ สำหรับ พระ นคร ๒๐๐ เล่ม เหลือ นั้น ให้ ส่ง ขึ้น ไป ถวาย
ไว้ จำหน่าย ที่ วัด พระ ศรี วิทนมหา ราช ตู เมือง พิษณุ โตก ตั้ง แต่
พ.ศ. ๒๔๖๐ ถึง เวลานั้น หนังสือ ฉบับ พิมพ์ ครั้งที่ ๓ นั้น ก็หมด อีก
ซึ่ง พระ เทพ มุนี ปราบ พจะ พิมพ์ ขึ้น ใหม่ เป็น ครั้งที่ ๔ เป็นการ
สมควร ถึง ดำเนิน สถาน สถานที่ ที่ พระ ราชนิพนธ์ ของ ส้มเต๋จ
พระพุทธเจ้า หลวง ย่อม เป็น ที่ นิยมน ของ นักเรียน ผู้ ศึกษา วรรณคดี
แต่โบราณ คดี จะ เป็น ประโยชน์ แก่ นักเรียน สถานที่ ที่ สอง
หนังสือ เรื่อง น ส้มเต๋จ พระพุทธเจ้า หลวง ทรง พระ ราชนิพนธ์ เป็น

ค

เรื่องตำนานเนื่องด้วยพระพุทธรชินราชทั้งพระองค์เดิมที่อยู่เมืองพิษณุโลก และพระองค์ซึ่งโปรดให้จำลองประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในวัดเบญจมบพิตร ประกอบด้วยรายการอันเป็นเรื่องประวัติของพระพุทธรชินราช วัดเบญจมบพิตร ย่อมเป็นประโยชน์ให้ความรู้เรื่องวัดเบญจมบพิตร สถานที่สำคัญที่พิมพ์ในงานหน้าศพสมเด็จพระวันรัตน์ (จ่าย) ก็เป็นการสมควรโดยฉะเพาะ ด้วยท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร ซึ่งสมเด็จพระพุฒาจารย์เจ้าหลวงได้ทรงเลือกสรรคัมภีร์มา เมื่อทรงสร้างวัดร่วมสมัยกับทรงสร้างพระพุทธรชินราชจำลอง ได้ปกครองพระอารามสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์อยู่หัวเฉลิมพระราชมณเฑียรมาตั้งแต่รัชกาล จันทราบเท่าถึงมรณภาพ ด้วยปรารพเหตุเหล่านี้ข้าพเจ้าจึงอนุโมทนาเห็นชอบด้วยความดำริของพระเทพมุนีเป็นอย่างยิ่ง.

ดํ ๑๖ กษ. ๑๓๓๖.

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

พระราชปราชญ์
เรื่องพระพุทธรูป

อันจะกล่าวด้วยกาลเวลาแต่ด้วยบุคคลเหล่านั้นที่ เมื่อเวลาสร้าง
พระพุทธรูป ให้เป็นกำหนดชัดเจน นอกจากที่ได้เขียนไว้ใน
พระราชพงษาวดารเห็นอันเป็นการยากที่จะให้แน่นอนลงได้

พระราชพงษาวดารเห็น มีความจริงอยู่ในนั้นเป็นอันมาก แต่
เป็นหนังสือเขียนด้วยสมุดข่อยบางอยู่บ้าง แต่เชื่อได้ว่ามี
อยู่หลายฉบับ ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมสมุดข่อยทั้งหลายเหล่านั้น มาคิด
ลอกขึ้นเป็นฉบับเดียว ไม่ได้จะเป็นคนถนัดนัก คิดขึ้นตามแต่ที่
เก็บได้ จึงมีความซ้ำวนเวียนไม่เป็นลำดับ นอกจากที่หนังสือขาด
ตกบกพร่องนั้น ด้วยอีกชั้นหนึ่ง

แต่ยังมีหนังสืออื่นซึ่งควรจะสืบเทียบเวลาได้หลายฉบับ ซึ่งเขา
ได้เขียนลงในใบลานเป็นภาษามครบ้าง ภาษาไทยบ้าง ลาวบ้าง
แต่หนังสือเช่นนั้น ก็ยังเป็นความลำบากที่จะเทียบเคียงกันให้

ความแจ่มแจ้งได้ ด้วยเหตุหลายอย่าง คือ ศักราชถึงว่าคงจะ
 เป็น ๓ อย่าง คือพุทธศักราช มหาศักราช จุลศักราชก็ดี กำหนด
 ที่ใช้ก็ไม่ยั่งยืน บางคราวใช้ศักราชนั้น บางคราวใช้ศักราชนี้ ใช้
 แต่เท่านั้น ยังมีผู้แก้ไขเปลี่ยนแปลงศักราชบ่อยๆ หลายเมืองด้วยกัน
 ใช้ไปได้คราวหนึ่งแล้วเลิกเสีย กลับใช้ศักราชเก่า บางเมือง
 ก็ใช้ศักราชใหม่ไปนาน บางเมืองก็ใช้น้อย ผู้ซึ่งแต่งเรื่องราว
 เหล่านี้ ย่อมมาคำนวณสอบสวนเอาเอง เมื่อเวลาที่ศักราชของ
 เดิมได้ใช้มา มากน้อยเท่าใดไม่รู้แน่ เช่น เกณฑ์มหาศักราชที่
 เกยกันอยู่บัดนี้ ทำให้เวลาเคลื่อนคลาศกันไปได้ถึง ๑๐๐ ปี ใน
 ศักราชที่ล่วงเหล่านี้ พุทธศักราชเป็นใกล้เคียงแน่นอน แต่ก็
 เป็นเพราะหลายที่ไม่ใคร่จะมีใช้ในชั้นหลังๆ มา อีกอย่างหนึ่ง
 นั้นเรื่องเรียกชื่อธรรมดาในเมืองประเทศเหล่านั้นมักจะมีชื่อยาวๆ ซึ่ง
 คนไม่พอใจเรียก หาชื่อสั้นๆ เรียกตามแต่จะได้ บางทีก็ตามชื่อ
 เดิม หรือบางทีก็ตั้งใหม่ตามความพอใจที่จะสั้นด เรียก เพราะ
 ฉะนั้นในหนังสือต่าง ๆ เรียกคน ๆ เดียว ต่าง ๆ กัน ยังมีจำนวน
 ที่แปร่งซกให้ฟังเพื่อน อีกบ้าง

เพราะเหตุฉนั้น ในการที่จะเรียบเรียงเรื่องแห่งพระพุทธชินราช
 ในเวลาอันฉนั้น จึงไม่ได้คิดพยายามที่จะมุ่งหมายกล่าวถึงเรื่อง
 พงษาวดารของประเทศนั้น แต่เมืองซึ่งใกล้เคียงว่าคงอยู่อย่างไร
 เป็นแน่นอน แต่ไม่คิดที่จะเทียบเคียงศักราชจากหนังสืออื่น ๆ ให้

เป็นแน่นอนในใจว่า ตรงกันแท้ จะได้ถือเอา ศักราช ซึ่ง พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำหนดไว้ในเรื่องพงษาวดาร
พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ แด่พระศรี สวรรค์ดา อันได้ลง
พิมพ์เมื่อ จุลศักราช ๑๒๒๘ นั้น เป็นอันกล่าว ตาม พระราช
พงษาวดาร เห็น ซึ่ง ใน ตอน นั้น ถึงกล่าว เป็น อัน เรียบ ร้อย มาก
ไม่สู้ เอะ เตอะ

แต่จำจะต้องกล่าวถึงประเทศซึ่งมีเรื่องราวอันถึงกัน เฉพาะ
แต่ในเวลานั้นบ้าง คือประเทศซึ่งฝ่ายเหนือซึ่งเรียกว่าฉานนาไทย
ในเวลานั้นครอบงำกันไปตลอดถึงหัวเมืองลาว แด่เงว ซึ่งเรียก
ทราบกันโดยมากกว่าประเทศชาน อันอยู่ปากโขงฝั่งซ้ายตลอด
ไปจนจดแดนจีนแต้พม่า เมืองเชียงแต้ซึ่งแต่ก่อนเคยเรียกว่า
นาเคนทวเป็นเมืองใหญ่ในหมู่ชนทั้งปวง ซึ่งมีชาติเรียกว่าไทย
เป็น เมือง หลวง แด่ แด่ เหมือน กับ ประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้เคียง พระ
เจ้าแผ่นดินเมื่อมีพระราชอนุชาหรือพระโอรส ย่อมจะแบ่งปันเขต
ให้ปกครองแลสร้างพระนครให้อยู่ใหม่ ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดิน
ซึ่งเป็นใหญ่แล้วถึงแก่สวรรคต เจ้าผู้ครองเมืองนั้น ๆ ย่อมเป็นผู้
ซึ่งสมควรจะได้รับราชสมบัติสืบต่อพระราชบิดา หรือพระเชษฐา
มากบ้าง น้อยบ้าง ด้วยกัน ทั้งนี้ เมื่อ ใคร มี อำนาจ พอดี จะ ให้
เจ้า ผู้ครอง เมือง ทั้งปวง ยอม อยู่ใน อำนาจ ผู้นั้นก็ได้เป็นใหญ่สืบ
สันตติวงศ์ไป บางคราวก็เข้าไปครองเมืองเดิม บางคราวก็อยู่

ในนครซึ่งสร้างขึ้นภายหลัง ตั้งพระราชโอรสหรือพระอนุชาไปครอง
เมืองเดิม เมื่อเช่นนั้น เมืองใหม่ก็ก่ดเป็น เมืองหลวง เมือง
เก่าก่ดเป็นเมืองประเทศราช อยู่ในอำนาจเมืองใหม่ต่อไป เมือง
ในประเทศตานนาไทยนี้ เมืองเดิมก็คือเชียงใหม่ที่กล่าวมาแล้ว
ภายหลังสร้างเมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองฝาง เป็นต้น ในเมือง
เหล่านี้เมืองเชียงรายได้เป็นราชธานีมากกว่าเมืองอื่น ต่อภายหลัง
เมื่อได้ประเทศหริภุญไชย จึงได้ย้ายเข้ามาตั้งเมืองเชียงใหม่เป็น
ราชธานี ส่วนข้างตัวนอกเฉียงเหนือ เมืองชวาหรือเซา คือเมือง
หลวงพระบางเป็นเมืองเก่า แต่มเมืองเจ้าเช่นกันกับเมืองเชียงใหม่
แต่ภายหลังแยกกันออกเป็น ๒ อาณาจักร คือ เมืองเจ้าศรีสัตนา
คนหุตเดิม แด่เมืองจันทบุรี คือเวียงจันทน์ตั้งเป็น ศรีสัตนาคนหุต
ขึ้นใหม่

ในเมื่อก่อนตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงนั้น ได้ตั้ง
ประเทศเอกราชใหญ่ขึ้นในอาณาเขตร อันติดต่อกันกับเมือง
เชียงใหม่ แด่เมืองหลวงพระบาง ต่อแดนสุวรรณภูมิ เป็นอาณา
เขตรใหญ่ เรียกว่าหริภุญไชย อยู่ที่เมืองนครลำพูนทุกวันนี้
ประเทศหริภุญไชยนี้ก็มีเมืองเจ้าต่างๆเหมือนกัน คือ เมือง
นครเขื่อง นครลำปาง นครลำพูน เป็นต้น ต่อแต่นั้นลงมา
เป็นพระราชอาณาจักรอีกแห่งหนึ่ง ตั้งราชธานีที่เมืองสุวรรณภูมิ
หรือศรีสัตนาไถย เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจใหญ่แต่มีพระนครเจ้า

ครองเมือง คือเมืองโคกโขไทย เมืองทุ่งยั้ง นัยหนึ่งเรียกว่า
กำโพชนคร แดเมืองบริบูรณ์นคร เมืองสว่างบุรีแต่อื่น ๆ ใน
พระนครเหล่านี้ เมือง สวรรคโลก แด เมืองโคกโขไทย ผดักกัน
เป็น เมือง หดอง เช่น เชียงแสน เชียงราย ฉนวน

ฝ่ายข้างแม่น้ำโขง ตั้งแต่ใต้เขตรแดนทวิภูฏายะลงมาจนถึง
เมืองกำแพงเพชร ไม่ปรากฏว่าเป็นราชธานีใหญ่ตั้งชนเป็นปึก
แผ่นมั่นคงในคราวเดียวกันกับประเทศซึ่งกล่าวมาแล้ว แด
จะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่คงได้เป็นราชธานีอันหนึ่ง ซึ่ง บางคราวได้
เป็นเอกราช เพราะปรากฏว่าได้พระมหามันต์รตนปฎิมากรจากเมือง
อโยธยาไปไว้ณเมืองกำแพงเพชรซึ่งเป็นเมืองหดอง แต่ภายหลัง
ก็คงมีเวลาซึ่งตกไปอยู่ในอำนาจพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีอำนาจอยู่ใกล้
เคียงนั้นบ้างตามคราวตามสมัยที่เมืองใดมีอำนาจ ต่อภายหลัง
จึงปรากฏว่าพระราชวงษ์เมืองเชียงรายได้ถอยลงมาตั้งเป็นเอกราช
อยู่ในพระราชอาณาเขตรนั้น ปรากฏชื่อว่าเมืองขเดียงชำนาน
จึงได้เลื่อนลงมาตั้งกรุงทวารวดีศรีอยุธยาตำบลหนองโสน

ส่วนข้างตะวันออก แดตอนข้างใต้ลงมา มีราชธานีใหญ่ชื่อ
กรุงทวี่ซึ่งตั้งอยู่ที่ลพบุรี มีเมืองเจ้าเป็นบริวารอย่างเดียวกัน
คือเมืองเด่นราชนคร ซึ่งภายหลังเป็นอโยธยา ตั้งที่วัดเดิม
ฝั่งตะวันออกกรุงเก่า แดพันทุมบุรีคือสุพรรณบุรีเป็นต้น มีอาณา
เขตรลงไปจนถึงปากน้ำเจ้าพระยา ในอาณาเขตรนั้น เมืองทวี่ตั้ง

เป็นเมืองหลวงอยู่ช้านาน ภายหลังจึงได้ย้ายลงมาตั้งที่ศรี
อโยธยา แล้วเปลี่ยนเป็นศรีอยุธยา จนภายหลังที่สุดเป็น
ทวารวดีศรีอยุธยาที่หนองไผ่

ตั้งแต่เขตรแดนศรีอยุธยาลงไปข้างใต้ฝ่ายตะวันออก เป็น
ราชธานีใหญ่ตั้งอยู่ที่พระนครหลวง มีอำนาจปกแผ่ตลอดไปใน
แผ่นดินเขมร ตลอดจนถึงฝั่งทะเลแคว้นเขตรแดนญวนอีกอาณาจักรหนึ่ง

ข้างฝ่ายตะวันตกในแหลมมลายู มีราชธานีขึ้นตั้งขึ้นภายหลัง
ประเทศซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น มีเมืองหลวงตั้งอยู่ณเมืองนคร
ศรีธรรมราช มีอำนาจแผ่ไปในประเทศมลายูทั้งปวงตลอดจนถึง
เมืองมลายา อิกราชอาณาจักรหนึ่ง

พระเจ้าแผ่นดินในประเทศทั้งปวงเหล่านี้ มีสัมพันธไมตรี
กันใช้แต่เพียงไปมาค้าขาย ได้มีการอาวาทมงคลวิมาทก
กันแต่กัน แต่บางครั้งก็มีการศึกสงครามแย่งชิงรุกแหลมเขตร
แดนกัน ในเมืองเก่าทั้งหลายเหล่านี้ เช่น เชียงแสน หลวงพระบาง
ดโัว้ ทรินัยไชย สวรรคโลก นครหลวงนี้ ถ้วนมีเรื่องราวที่ได้ตั้ง
เป็นพระนครใหญ่มาแต่ก่อนพุทธกาลทั้งสิ้น

บัดนี้จะจับถ่วงถึงเรื่องที่สร้างเมืองพิษณุโลกมีกำหนดว่า เมื่อ
ก่อนจุลศักราช ๔๐๐ แด่ก่อนพุทธศักราช ๑๕๐๐ เป็นเวลาที่กำลัง
เมืองเชียงแสนมีอำนาจมาก ขณะนั้นมีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งทรง
พระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เพราะท่านทรงรำเรียนคำภีร์

ในพระพุทธศาสนา คือพระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์มาก ได้ทรงจัดการบำรุงพระศาสนาให้รุ่งเรืองในเมืองเชียงแสนนั้น จึงเรียกพระนามดังนี้ แต่ถึงว่าพระองค์ทรงพระราชศรัทธาเช่นนั้น ก็หาได้เว้นการที่จะแผ่พระราชานุภาพ แด่พระราชอาณาเขตให้กว้างขวางไม่ ในเวลานั้นไม่ครั้นระหว่างกรุงศรีสัตนาโดย กับกรุงเชียงแสนห่างเหินกันไปด้วยการผลิตพระเจ้าแผ่นดินใหม่ พระเจ้ากรุงเชียงแสนคนเห็นว่ากำลังเมืองศรีสัตนาโดยจะหย่อนลง จึงได้หาเหตุกราบทูลลงมาต่อเมืองศรีสัตนาโดย พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาโดยเวลานั้นทรงพระนามพระเจ้าพลุจราช หรือพลุทธราช ได้จัดการตกแต่งพระนครไว้ดีครุเป็นด้ามารก พลทหารชาวเชียงแสนจะเข้าเมืองศรีสัตนาโดยไม่ได้ พลทหารทั้ง ๒ ฝ่ายล้มตายลงเป็นอันมาก ในขณะนั้นพระสังฆซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ มีนามว่าพระพุทธโฆษาจารย์ได้ถวายพระพรห้ามปรามพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่ายขอให้สงบการศึก พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์ ก็ทรงยอมตามคำพระเถรเจ้าถวายพระพรขอนั้น จึงได้เริ่มกระทำทางพระราชไมตรีต่อกัน พระเจ้าพลุจราชมีพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามพระประทุมมาราชเทวี พระเจ้าพลุจราชจึงนำพระราชธิดาพระองค์นั้นไปถวายพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ๆ รัชพระราชธิดาแล้วก็เด็กที่พกกลับไปพระนครเชียงแสน จึงตั้งพระนางประทุมมาราชเทวีไว้ในที่พระอรรคมาเหณี กรุงศรีสัตนาโดย

กับกรุงเชียงแสน ก่อกับเป็นราชสัมพันธ์มิตรไมตรีกันสนิท
 เต้นขึ้นสืบมา พระนางประทุมมาราชเทวีมีพระราชโอรสด้วยพระ
 เจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ๒ พระองค์ พระองค์หนึ่งทรงพระนามเจ้า
 ไกรสรราช อีกองค์หนึ่งทรงพระนามเจ้าชาติคำครุ อีกนัยหนึ่ง
 กล่าวว่างค์หลังเป็นพระเชษฐา องค์แรกเป็นพระอนุชา

แต่ต่อลำดับขึ้นมาพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทรงพระราชดำริห์
 ที่จะผูกพันกรุงศรีสัตนาโดยให้มั่นคง แต่เพื่อจะจัดการป้องกันหรือ
 แผ่ขยายอาณาเขตลงมาข้างเขตแดนกรุงดไว้อีก จึงทรงพระ
 ราชดำริห์เห็นว่าควรจะสร้างพระนครขึ้นในที่ใกล้แม่น้ำร่วมแควแม่
 น้ำยม แต่แม่น้ำแควตัวนอก คือตำบลปากฟิง ซึ่งในเวลานั้น
 เรียกกันว่า ๒ แควเหมือนอย่างเมืองนครสวรรค์อีกแห่ง ๑ เหตุว่าน้ำ
 ยมไหลทางน้ำซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่าคลองฟิงมารวมแควตัวนอก แล้ว
 ไหลลงไปแควกลาง ซึ่งตั้งเมืองพิจิตรเก่าเป็นสำคัญอยู่ จึงทรง
 หมายให้พระเจ้ากรุงศรีสัตนาโดยทรงทราบพระราชประสงค์ในการที่
 จะสร้างเมืองใหม่นี้ ว่าเป็นการซึ่งจะป้องกันข้าศึกฝ่ายดไว้อัน
 ไปย่ำยีพระราชอาณาเขตกรุงศรีสัตนาโดย แต่คิดจะให้พระราช
 โอรสอันเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาโดยเสด็จ
 ลงมาครองเมืองนั้น เพื่อจะได้ช่วยพระอัยกาป้องกันพระราชอาณา
 เขต แต่อาศัยเหตุอีกอย่างหนึ่งว่า มีนิทานเก่ากล่าวมาว่า พระ
 พุทธเจ้าได้เสด็จบิณฑบาตไปถึงที่นั้นแล้วหยุด ณ ที่ใดคนสมอที่เขา

ธรรมอเคราะห์ ซึ่งเดิมเรียกว่าพนมดมอ ควรที่จะเป็นที่ตั้งพระพุทธร
 ตำสนา จึงมีรับสั่งให้จ่านกร้องแต่งการบุญคุณกำลังไพร่พล แะ
 เฝ้ายอาหารลงมาตรวจดูภูมิสถานแถบนั้น จะควรตั้งพระนครลง
 ในที่แห่งใดก็ให้จัดการสร้างขึ้น เมื่อจ่านกร้องแจ้งการบุญลงมาถึงที่
 ตำบลซึ่งว่าพระพุทธรเจ้าไปบิณฑบาต ซึ่งมีบ้านพราหมณ์ตั้งอยู่
 ทั้งสองฟาก เห็นว่าเป็นที่มิดน้ำตรงแต่เป็นที่แผ่นดินราบ เป็น
 ไชยภูมิควรที่จะตั้งเมืองได้ จึงได้เกณฑ์ไพร่พลที่มาแต่พราหมณ์
 ซึ่งตั้งอยู่ในที่นั้น ให้ตั้งเตาเผาอิฐที่จะสร้างกำแพงเมือง แล้ว
 ะการที่จะสร้างเมืองตามชนวนคึก คือตั้งกำแพง ๒ ฟากน้ำ
 กอ้อมลงมาจรดริมแม่น้ำทั้งเหนือหน้าโค่นาทั้ง ๒ ฟากแล้ว มีใบบอก
 ตั้งแผนที่ขึ้นไปถวายพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เมื่อทรงเห็นชอบ
 ด้วยแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์คนเมืองน่านเมืองแพร่เพิ่มเติม
 ลงมาช่วย เมื่อตระเตรียมการทั้งปวงพร้อมแล้วจึงให้พราหมณ์
 ทำพิธีตามไสยศาสตร์ระเถดำว้าเซ่ง ได้อำพวย แล้วจึงเริ่มการ
 สร้างกำแพงเมืองในเวลาเช้าวันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๓ ปีฉลูเบญจศก
 จุลศักราช ๓๑๕ พระพุทธรเจ้าตำนกาตั้งดวงแก้ว ๑๔๘๖ วันนั้นเป็นวัน
 ซึ่งนับว่าเป็นชาติเมืองพิศณุโลก กำหนดกำแพงเมืองที่สร้างนั้น
 โดยยาว ๕๐ เส้น โดยกว้างยื่นเข้าไปแต่แม่น้ำข้างตะ ๓๐ เส้น
 ๑๕ วา อันกำหนดกว้างยาวของเมืองซึ่งสร้างนั้น ก็ยังคงกันอยู่

กับรากลำแพงเมืองพิศณุโลกซึ่งปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ต่างแต่
ด้านสกัดเป็นข้างหนึ่งกว้างข้างหนึ่งแคบ เหตุว่านานมาด้วยน้ำ
กัดเซาะคลั่งพังไปข้างนอกชั้นบ้าง เจานกร้องสร้างข้างตะวันตก
จากการบุญสร้างข้างตะวันออก ทำการแข่งกัน ปี ๑ กับ ๘ เดือน
การก่อกำแพงเมืองแล้วสำเร็จ จึงตั้งชาวชนไปกราบทูลพระเจ้า
ศรีธรรมไตรปิฎก จึงได้เสด็จยกพยุหโยธาลงมาพร้อมด้วยพระ
อรรคมเหษณ์และพระราชบุตรทั้ง ๒ พระองค์ ตั้งพลับพลาอยู่ใกล้เมือง
ประมาณ ๓๐๐ เส้น ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรการเมืองนั้นทิวแถว
เป็นที่ทองพระราชธิดาจารย์ จึงดำรัสให้ตั้งการพระราชพิธีกตมาท
แด่มงคลการสร้างเมืองใหม่ แล้วทรงปลุกเสกด้วยขุพพรหมณ์
ว่าจะขนานนามเมืองใหม่ว่าอะไรดี ขุพพรหมณ์ผู้รู้วิทยากราบ
ทูลข้อความตามดังเกตุ ว่าเมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาถึงนั้นเป็น
ยามพิศณุ เพราะฉะนั้นขอพระราชทานขนานนามพระนคร ว่า
เมืองพระพิศณุโลก พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกก็ชอบพระทัย แด
ทรงพระราชดำริห์ต่อไปว่า เมืองนี้ก่อกำแพงวงเป็นเมืองเดี่ยว
ก็แต่แยกอยู่ ๒ ฝั่งน้ำ ดูเหมือนเป็นเมืองฝาแฝด แม่น้ำเป็นคูคัน
เหมือนกำแพงกันอยู่กลาง อนึ่งเดิมาก็ทรงพระราชดำริห์จะสร้าง
พระราชทานพระราชโอรส ๒ พระองค์ ควรจะให้นามเป็น ๒ เมือง
จึงพระราชทานนาม เมืองฝั่งตะวันออก ตาม คำขุพพรหมณ์กราบ
บังคมทูลว่า เมืองพระพิศณุโลก แต่เมืองฝั่งตะวันตกนั้น พระราช

ทานนามตามชอบพระหฤทัย ต่อออกให้เป็นกถอนอักษรเพราะว่า
เมืองโอฆบุรี อาศรัยเหตุว่าแม่น้ำซึ่งไหลไปกลางระหว่างกำแพง
ทั้ง ๒ ฟากนั้นเป็นห้วงลึก เมื่อฤดูแล้งน้ำซึ่งอยู่มากกว่าเห็นน้ำ
ได้น้ำ เมื่อจะเรียกชื่อรวมกันเป็นเมืองเดียวกก็ได้ ว่าเมืองพระ
พิศณุโลกโอฆบุรี แล้วพระองค์ได้เสด็จเข้าไปตั้งพระราชวัง
อยู่ในเมืองฝั่งฟากข้างตะวันตกแต่ประทับตำราญอยู่ในที่นั้นนานวัน
ยังไม่คิดจะเสด็จกลับ เพื่อจะบำเพ็ญพระราชกุศลทำนุบำรุงพระ
พุทธศาสนา ไว้พระเกียรติยศให้ปรากฏพระนามไปภายหน้าด้วยการ
สร้างพระเจดีย์สถาน ซึ่งเป็นถาวรวัตถุอันผู้อื่นจะทำลายได้ง่าย
ไม่ได้ อีกฝ่ายหนึ่งนั้นพระองค์ทรงพระราชดำริห์ราชการซึ่งจะแผ่
พระราชอาณาเขตลงมาทางเมืองลโว

บัดนี้จะว่าด้วยการพระราชกุศล อันพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก
ได้ทรงสร้างที่ในเมืองพระพิศณุโลกนั้น คือพระองค์ให้จัดการ
สถาปนาพระมหาธาตุรูปปรางค์สูง ๘ วา แดให้สร้างวิหารทิศทั้ง
๔ ทิศมีพระระเบียงล้อมรอบ ๒ ชั้น แล้วทรงพระราชดำริห์จะสร้าง
พระพุทธรูปสำหรับพระวิหารนั้น

ในเวลานั้นที่เมืองศรีสัตนาไถย ทั้งสุวรรณโลก แดโคกไชโย
เป็นที่เลื่องลือปรากฏในการฝีมือช่างต่างๆ ทั้งการที่ทำพระพุท
ธูปว่าฝีมือดียิ่งนัก พระองค์จึงทรงพระวิตกไปว่าถ้าจะทำแต่ด้วย
ฝีมือชาวเมืองเข่งแดน จะสู้พระพุทธรูปเมืองสุวรรณโลกไม่ได้

ก็จะเป็นที่เลื่อมเลี้ยวพระเกียรติยศ อีกประการหนึ่ง การที่พระองค์
มีพระเดชานุภาพครอบงำประเทศทวิภุญไชย แด่ศรีสัตนาโดยอยู่ได้
ควรจะให้ปรากฏพระเกียรติยศไว้ จึงมีพระราชดำณไปยังกรุง
ศรีสัตนาโดยขอช่างมาช่วยหุ่นพระพุทธรูป ส้มเด็จพระเจ้ากรุงศรี
สัตนาโดยจึงส่งช่างพราหมณ์ที่มีฝีมือดี ๕ นาย ให้มากับราชทูต
มีข้อจดหมายไว้ในหนังสือโบราณว่า ชี้อาอินทร ๑ บาพรหม ๑
บาพิศณุ ๑ บาราชสังข ๑ บาราชกศล ๑ รวมพราหมณ์ ๕ นาย
ครั้นเมื่อมาถึงเมืองพระพิศณุโลกแล้ว พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจึง
ให้ช่างสวรรค์โลกสมทบกับช่างชาวเมืองเชียงแสน แลช่างชาว
เมืองทวิภุญไชย ซึ่งพระองค์ให้ตามเสด็จมาก่อนแล้วนั้น ช่วยกัน
หุ่นพระพุทธรูป ๓ พระองค์ มีทรวดทรงตั้งฐานคล้ายกัน แต่
ประมาณนั้นเป็น ๓ ขนาด คือพระองค์ ๑ ตั้งพระนามไว้ว่าพระ
พุทธชินราช นาคักกว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้วมีเศียร อีกพระองค์ ๑
เริ่มพระนามไว้ว่าพระพุทธรินดีห์ นาคัก ๕ ศอก คืบ ๔ นิ้ว อีก
พระองค์ ๑ เริ่มพระนามไว้ว่าพระศรีธาดา นาคัก ๔ ศอกคืบ
๖ นิ้ว พระองค์ทรงเลือกลักษณะอาการตามชอบพระทัยให้ช่าง ทำ
คือตั้งฐานอาการนั้นอย่างพระพุทธรูปเชียงแสน ไม่เอาอย่างพระ
พุทธรูปในเมืองศรีสัตนาโดย เมืองสวรรค์โลกแลเมืองโคกโขไทย
เลือกเอาแต่สิ่งทั้งามตามลักษณะบางอย่างปนๆกัน เป็นอย่างเชียง
แสนบ้าง อย่างสวรรค์โลกโคกโขไทยบ้าง แต่หัวพระหัตถ์ซึ่งพระ

สวรรคโลกโคกโชนไทยไม่เสื่อมกันอย่างน้อยคน รับสั่งให้ทำให้เสื่อม
 กันตามที่พระองค์ทรงทราบว่าเป็นพุทธลักษณะ แล้วให้ช่างแกะ
 หักปูนปั้นเป็นอันมาก เห็นพร้อมกันว่าพระพุทธรูปทั้ง ๓ พระองค์
 นี้งามดีหาที่เสื่อมมิได้ จึงให้เข้าดินอ่อนดินแก่ คัดชนวนครึ่ง
 หอยวัดปลอกเน้นหนาพร้อมบริบูรณ์เสร็จแล้ว จึงให้รวบรวม
 หาทองดำฤทธิ์อย่างดีได้หลายร้อยหาบ แลเตรียมการซึ่งจะ
 หล่อขึ้นดำเร็วแล้ว พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจึงดำรัสสั่งให้
 อารามนาชุมนุมพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีโดยรอบคอบใกล้ชิดเคียงเมืองนั้น
 ทั้งฝ่ายคณะคามวาสีและธรรมาวาส มีพระอุปพัทธพระภิรมานนท์
 อันอยู่วัดเขาส้มอแครงเป็นประธาน ให้สดับปริตพุทธมนต์หา
 มงคลทำตักขิณียาฐาน อารามนาเทพยดาให้ช่วยในการนั้น แล
 ให้พี่พราหมณ์ทำพิธีตามพราหมณ์ดำตรช่วยในการ พระราช
 ประสงค์ ครั้นวัน ๕ ๕ ๕ ค่ำปีเถาะฉศก จุลศักราช ๓๑๗
 ได้ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปทั้ง ๓ พระองค์ด้วยเนื้อทองดำฤทธิ์
 โบราณแท้ ครั้นดำเร็วแล้วเมื่อพิมพ์เย็นได้แกะพิมพ์ออก รูป
 พระชินสีห์แลพระศรีดำรงดาบริบูรณ์ดี มีน้ำทองเด่นตลอดเสมอกัน
 เป็นการดำเร็ว แต่รูปพระพุทธรูปชินราชเจ้านั้นทองไม่เด่นบริบูรณ์
 ช่างได้ทำหุ่นรูปใหม่แต่หล่ออีกถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ดำเร็วเป็นพระองค์
 ต่มา เจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงพระโสมนัสยิ่งนัก

จึงทรงตั้งตักขิณียาฐาน เติงเอาบุญบารมีของพระองค์เป็น

ที่ตงแล้วรับสั่งให้ส้มเต๋จ พระนาง ประทุมมา ราชเทวี ทรง อธิฐาน ด้วย
 จึงให้จัดการ ให้น พระพุทธรชินราชใหม่ ครั้นนั้น มี ปรชาว คนหนึ่ง เข้า
 มาช่วย ปั้น ให้น ทำการ แข่ง แรง แต่ไม่พูด ด้วย ปากใช้แต่ใบ้ ใคร
 ถาม ชื้อ แต่ คำบด บ้าน ก็ไม่บอก ไม่มี ผู้ใด รู้จัก ทำงาน ทั้งกลางวัน
 กลางคืน ไม่มี เวลา หยุด ครั้น รูป ให้น สำเร็จงาม ดี เข้า ดินพิมพ์ แห่ง
 แล้ว กำหนดคนหา มงคดฤกษ์ เททอง ณ วัน ๕๖๖ คำปี่มั่งนพศก
 จุลศักราช ๓๑๙ พระพุทธรดำสนกาดลงแล้ว ๑๕๐๐ หย่อน อยู่ ๗ วัน
 ดำรัสสั่ง ให้ อารามนา ชุม นมพระภิกษุสงฆ์ พ้อพราหมณ์ ทำ การ
 มงคด พิธี เหมือน ครั้น ก่อน แล้ว เททอง าก็ แล่น เต็มบริบูรณ์ ปรชาว
 ที่ มาช่วยทำนั้น ก็เดินออกจากที่นั้น ไปออกประตูเมืองข้างเหนือไป
 ถึง ที่ คำบด หนึ่ง ก็หายไ้ บ้านนั้นจึงได้ ชื้อว่า ปรชาวหาย อยู่จนทุก
 วันนั้น พระเจ้า ศรัทธมไตรปิฎก เมื่อ ค่อย พิมพ์ พระพุทธรูป ออกเห็น
 บริบูรณ์งามดี จึง มี รับ สั่งให้ ราชาราชการ ไปเที่ยว ดับหาตัว ปรชาว
 ผู้นั้น เพื่อ จะ พระราชทานรางวัล ก็ไม่ได้ตัว จึงโปรดให้ช่าง แต่ง
 ตัวพระพุทธรูป ให้เกลี้ยงเกลาดี แล้วชักเงาอย่างเครื่องดำฤทธิไม่
 ได้ ปิดทอง ให้เชิญ เข้า ประดิษฐานไว้ ในสถาน ทั้ง ๓ คือ พระ
 พุทธรชินราชอยู่ในวิหารใหญ่ สถานทิศตะวันตกพระมหาธาตุ ฝั่งพระ
 ภักตร์ต่อแม่น้ำ พระพุทธรชินดีห์อยู่ทิศเหนือ พระศรี สาดดา อยู่ทิศ
 ใต้ พระวิหารใหญ่ ทิศตะวันออก เป็นที่ธรรมสวนะสังการ ที่ถวาย
 นมัสการพระมหาธาตุแด่เป็นที่ชุมนุมพระสงฆ์ พระพุทธรูป ยืนซึ่ง

ปรากฏ อยู่ ทุก วัน นี้ เป็น ของ สร้าง ขึ้น ใหม่

หนึ่งเมื่อเวลาที่หล่อพระพุทธรูปขึ้นดีห์ แดพระศรีศาสดาเสร็จแล้ว
นั้น ทอง ขดอบ แด ชนวน ของ พระพุทธรูป ๒ องค์ ที่ เหลือ อยู่
เต็มเต้าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก รับสั่งให้รวมลงในทองซึ่งจะหล่อพระ
พุทธรูปราช ครั้นเมื่อหล่อพระพุทธรูปราชแล้ว ให้ปั้น หุ่น พระพุท
ธรูป น้ำ คอก คอก เคษ เอา ทอง ที่ เหลือ จาก พระพุทธรูปราชหล่อ เรียก
นาม ว่า พระเหลื่อ ล้วน ชนวน แด ขดอบ ของ พระเหลื่อนั้นก็หล่อ รูป
พระสาวก ๒ องค์ สำหรับ พระเหลื่อนั้นเอง ครั้น เมื่อ การ หล่อ
พระสำเร็จ แล้ว จึงรับสั่งให้เก็บอิฐซึ่งก่อเป็นเตาหลอมทองแดเตา
ตุ้ม หุ่น หล่อ พระทั้งปวงนั้น มา ก่อ เป็น ชุกชี สูง ๓ คอก แดให้
ชุกชี ดิน ที่ ก่อ มา ผสม กับ ดิน พิมพ์ ทอ ย จาก พระพุทธรูปถม ใน ชุกชี นั้น
แล้วทรงปลุกคั่นพระมหาโพธิ ๓ ต้น แดตั้งว่า เป็น พระมหาโพธิ์ สถานที่
ของ พระพุทธรูปราช พระพุทธรูปดีห์ พระศรีศาสดา ๓ พระองค์
เพราะเหตุว่าที่ซึ่งปลุกคั่น มหาโพธิ์ นั้น เป็น ที่ ซึ่ง ได้ หล่อ พระพุทธรูปเจ้า
ทั้ง ๓ พระองค์นั้นจึงเรียกนามว่าโพธิ์สามเถาดีบมา แดให้สร้าง
ปฏิมาพรสถานเป็นวิหารน้อยในระหว่างคั่นพระมหาโพธิ์ทั้ง ๓ หันหน้า
ค่อทิศอุดร แดเชิญ พระเหลื่อ กับ พระสาวก ทั้ง ๒ องค์ เข้า ไว้ ใน
ที่ นั้น ให้เป็น หลัก แดตั้ง สถานที่ ซึ่ง ได้ หล่อ พระพุทธรูปเจ้าทั้ง ๓ พระ
องค์นั้น ปรากฏ อยู่ จน ทุก วัน นี้

ในระหว่างเมื่อกำตั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่นั้น ก็ได้ทรง

สร้างพระราชวังในเมือง ผังตัวนครเห็นที่ตรงหน้าวัดมหาธาตุ หนึ่ง
หนึ่ง ก่อกำแพงพระราชวังเป็น ๒ ชั้น แต่มีพระราชมนเทียรใหญ่
น้อยตามสมควรแก่พระราชอิศยาไศรย ครั้นเมื่อการพระอาราม
การพระราชวัง แล พระนครแล้วเสร็จ ก็ให้มีการมโหรีศพ สมโภช
๗ วัน แล้วเสด็จประทับดำรงอยู่ในเมืองพระพิษณุโลกนั้นถึง ๗ ปี
จนเมืองพระพิษณุโลกมีอาณาประชาราษฎร์บริบูรณ์มั่งคั่งสมบูรณ์ เป็น
พระนครอันหนึ่ง

ในระหว่างเมื่อพระองค์เสด็จประทับอยู่ ได้ทรงพระราชดำริห์การ
แก่พระราชอาณาเขตลงมาโดยลำดับ จนถึงเมืองลโว้ ก็ตกอยู่ใน
อำนาจของพระองค์ เพราะฉนั้นการซึ่งทรงพระราชดำริห์ไว้เดิมว่า
จะให้พระราชโอรสอยู่ครองเมืองพิษณุโลกนั้น ก็เปลี่ยนแปลงไป
เป็นพระราชทานอภิเศกให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าไกรสรราช
เสด็จไปเสวยราชสมบัติใน กรุงลโว้ ให้ไปขอรับนางสุนทรเทวี
อันเป็นพระราชธิดาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาโดยสุวรรณโคต ซึ่งผลิต
แผ่นดินใหม่เป็นพระมาตุจฉาของสมเด็จพระเจ้าไกรสรราช นั้นมา
ตั้งไว้ในที่พระบรมมหาราชวัง แล้วทรงสร้างเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่ง
ห่างเมืองลโว้ ๕๐๐ เส้น ประกอบด้วยพระราชวังกำแพงเมือง
พร้อมบริบูรณ์ พระราชทานนามเมืองว่าเสนาราชนคร ให้ไปรับ
เจ้าดวงแก้วกษัตริย์ราชมาอภิเศกกับด้วยพระราชธิดาของพระองค์
ให้ครองเมืองใหม่นั้น ครั้นเมื่อราชการฝ่ายข้างใต้ตั้งมั่นลงแล้ว

พระองค์ จักรพรรดิราชดำริที่จะยก กลับคืนไปยังพระนครเชียงใหม่
 จักรพรรดิให้เจ้าหน่อกษัตริย์เจ้าการบุญเป็นเสนาบดีมียศเดิมก่อนอยู่รักษา
 เมืองพิษณุโลก แล้ว พระองค์ก็เสด็จคืนไป ยัง เมืองเชียงใหม่
 พร้อมด้วยเจ้าชาติสงครามราชโอรส ครั้นเมื่อเสด็จถึงเมืองเชียงใหม่
 แล้ว จึงได้ทรงแต่งตั้งให้เจ้าชาติสงครามไปครองเมือง เชียงราย อัน เป็น
 เมืองใกล้พระนครเชียงใหม่ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกบรมบพิตร
 ดำรงพระชนมายุอยู่ได้ ๓๕๐ ปี จึงเสด็จสวรรคต อำมาตย์ก็ตั้ง
 ชาวฮ่อไปทูลเจ้าชาติสงครามเมืองเชียงรายได้ เจ้าชาติสงครามเสด็จ
 ไปเมืองเชียงใหม่ จัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว
 ก็เสวยราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่สืบสันตติวงศ์มา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริสดุดี
 พระพุทธรูป ๓ พระองค์นี้ไว้ว่า

“ก็แต่พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินลีฬ พระศรีด้าวตา ๓ พระองค์
 นี้ เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรดีด้าเลิศ ประกอบไปด้วยพุทธลักษณะอัน
 ประเสริฐมีศรีอันเทพดาหากอภิบาลรักษา ย่อมเป็นที่สักการบูชา
 นับถือมาแต่โบราณ แม้พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเก่า ที่ได้
 มีพระเศษานุภาพมโหฬารปรากฏมาในแผ่นดิน ก็ทรงนับถือทำ
 สักการบูชามาหลายพระองค์ ”

“เมื่อจุลศักราช ๑๔๖ ปีออกนคก ส้มเด็จพระราเมศวรเสด็จ

ขึ้นไปที่เมืองเชียงใหม่ ได้ตั้งจกดับลงมาถึงเมืองพิศณุโลกนมัสการ
พระพุทธรชินราชพระพุทธรชินดีห์ เปิดเครื่องคันทำสักการบูชา
แด่มัมโหระพตมโภช ๗ วัน แล้วได้ตั้งจกดับคืนยังพระนคร”

แต่ในระหว่างตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้น พระ
เจ้าแผ่นดินได้ตั้งพระราชดำเนิในการพระราชสงครามทางนั้น มี
อยู่บ้าง แต่ไม่ปรากฏว่าได้ตั้งไปนมัสการพระพุทธรชินราช พระ
พุทธรชินดีห์ เหตุซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในตอนนั้นไม่ได้ตั้งนั้น เพราะ
หัวเมืองเหนือทั้งปวงเป็นประเทศราช มีเจ้าครองเมืองสืบตระกูล
กันมาบ้าง เป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ที่สืบบ้าง แต่ถึงว่าเจ้าผู้
ครองเมืองเหล่านั้นจะไม่ได้เป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ที่ใกล้ชิด ก็
คงนับเนื่องในพระราชวงศ์โดยมาก มีปรากฏในแผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๓ นับเมืองประเทศราชข้างฝ่ายเหนือ ซึ่งมีเจ้าครอง
เมือง คือเมืองพระพิศณุโลก ๑ เมืองโคกโขไทย ๑ เมืองพิไชย ๑
เมืองสุวรรณโลก ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ เมืองพิจิตร ๑ เมืองนคร
สวรรค์ ๑ ทั้งนี้เห็นจะเป็นพระราชวงศ์ห่างๆ แลราชตระกูลเก่า
แต่เมืองดพบุรีซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครอง แต่เมืองสุพรรณบุรี
ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชครอง เป็นเมืองในพระราชวงศ์แท้ดังนี้
หาได้นับเข้าในจำนวนเมืองประเทศราชเหล่านั้นไม่

แต่ในเมืองเหล่านั้นก็ดูเหมือนจะมีเหตุที่รบพุ่งรุกเห็ดอมเขตรแดน
กันอยู่เนื่องๆ บางทีก็ตั้งแขวงเมืองขึ้นต้องยกขึ้นไปปราบปราม

เช่นแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ได้ตั้งขึ้นไปค้เมืองพระ
พิศณุโลก เมื่อได้เมืองแล้วก็จะจะได้ตั้งเข้าไปนมัสการพระพุทธ
ชินราช พระพุทธรูปชินดีห์ แต่หาได้กล่าวไว้ในพงษาวดารไม่

อนึ่งเมื่อจุลศักราช ๗๘๖ สมเด็จพระรามณรงค์ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ ได้ตั้งขึ้นไปเมืองพิศณุโลก ซึ่งกล่าวว่า
ได้เห็นหน้าพระเนตรพระพุทธชินราชตกเป็นโลหิตนั้น ก็ปรากฏชัดว่า
ได้ตั้งไปนมัสการพระพุทธชินราช แต่ไม่ได้กล่าวถึงสมโภช
บูชาอย่างไร ก็เพราะไปมีกล่าวถึงหน้าพระเนตรเป็นการตกใจ
เสียเท่านั้น

ครั้นเมื่อจุลศักราช ๘๖๘ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระอาทิตย์วงษ์
ซึ่งภายหลังเป็นสมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร ได้ตั้งขึ้นไป
ครองเมืองพระพิศณุโลก ก็นับว่าคงจะทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธ
ชินราช พระพุทธรูปชินดีห์ เพราะได้ตั้งประทับอยู่ในเมืองนั้น

ก่อนนั้นมาสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ได้ตั้งขึ้นไปครอง
เมืองพระพิศณุโลก พระองค์ได้ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธชินราช
พระพุทธรูปชินดีห์ แลได้ทรงสร้างอารามซึ่งใกล้เคียงเป็นหลายตำบล
ปรากฏว่าพระองค์ทรงนับถือเลื่อมใสในพระพุทธชินราช พระพุท
ธรูปชินดีห์มาก มีพระราชดำริห์อันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวได้ทรงไว้ว่า

“อันสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช แลสมเด็จพระนเรศวร

บรมนารถ แด่สมเด็จพระเอกาทศธรรมอัครบรมนารถตามพระองค์
เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ามหาจักรพรรดิราชาธิราช ได้เสด็จประทับ
อยู่ณเมืองพระพิศณุโลก ทั้งตามพระองค์ได้มอบพระองค์อุปราช
ปฏิบัติพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินดีห์ พระศรีธาดา ได้ทรงทำ
สักการบูชาเนืองๆมาเป็นอันมาก หากอำนาจพระราชาศฤงคารที่พระองค์
ได้ทรงบำเพ็ญ ด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธรมหาปฏิมากรอัน
ประเสริฐทั้ง ๓ พระองค์นี้ ภายหลังมาพระองค์ก็ได้เสวยราชสมบัติ
เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามใหญ่มีไชยชนะศัตรูหมู่ปัจจามิตร ทั่วทุก
ทิศทุกทางโดยลำดับราชการสืบๆกันมาถึงตามแผ่นดิน ด้วยพระ
บารมีพระเจ้าแผ่นดินตามพระองค์นี้ เถาะๆซาปรากฐมาก พระ
เจ้าแผ่นดินสยามแทบทุกแผ่นดิน ในภายหลังมากก็พลอยนับถือ
พระพุทธรปฏิมากร คือพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินดีห์สืบมา แด
คนเป็นอันมากก็ตั้งใจเห็นว่า พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินดีห์ ๒
พระองค์นี้งามนัก ไม่มีพระพุทธรูปใหญ่น้อยที่ไหนๆ ใหม่มาก
งามดีไปกว่าได้ เห็นจะเป็นของที่เทพยดาเข้าถึงช้างหรืออนัมนิตร
เป็นมนุษย์มาช่วยสร้างช่วยทำเป็นแน่”

มีคำซึ่งจะพึงกล่าวได้อีกว่า พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามโดย
มากซึ่งทรงนับถือในพระพุทธรปฏิมากรทั้ง ๓ พระองค์นี้ มีพระเจ้า
แผ่นดินตามพระองค์ อันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริห์ตั้งกล่าวมาแล้วเป็นสำคัญนั้น ได้ทรงนับถือด้วย

มีเหตุอย่างอื่นอันควรจะเป็นที่สงสัย เหตุว่าสมเด็จพระเจ้าศรี
ธรรมไตรปิฎกผู้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนี้ ก็นับว่าเป็นคนเชื้อสาย
แห่งพระบรมราชวงศ์เชียงราย อันเป็นบรมราชวงศ์สืบเชื้อสาย
มายืดยาว ถึงจะมีใครตรงมาโดยลำดับ ก็นับเนื่องกันได้ดังเช่น
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศราช อัครมหาราช
สองพระองค์นี้ พระราชมารดา ก็คือสมเด็จพระวิสุทธิกษัตริย์ อัน
เป็นพระราชธิดา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชธิดาของพระบรมราชวงศ์
เชียงราย ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชาซึ่งเป็นพระราชบิดา ก็
เป็นเชื้อสายสมเด็จพระร่วงเจ้า อันเป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนา
โดยสืบมาโดยทางเมืองสุวรรณโคตมไชโยไทย พระเจ้าแผ่นดินซึ่ง
สืบสันตติวงศ์ต่อมา เว้นไว้แต่คนที่แทรกแถว ก็นับว่ามีประพันธ
อันอาจนับเนื่องได้ โดยนัยใดนัยหนึ่งโดยมากดังนี้

การสักการบูชาอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชา
ริราชได้ทรงทำนั้น เป็นการประจักษ์ได้กล่าวไว้ในพระราชพงษาว
ดาร ส่วนการที่จะกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินอันได้ทรงทำสักการบูชา
พระพุทธรูปปฏิมากรสามพระองค์นี้ ต่อมาก็จะพึงเก็บความได้ตามที่
อ้างว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ ซึ่งได้ลงใน
วชิรญาณวิเศษ เล่ม ๓ แต่ผู้แต่งหนังสือมีความรังเกียจในโวหาร
ถ้อยคำตามที่ได้ลงพิมพ์ไว้นั้น ว่ามีผู้อื่นแต่งแซกแซมลงมาก
หาใช่พระกระแสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งหมด

ไม่ เพราะเมื่อเวลาทรงแต่งหนังสือฉบับนี้ได้เข้าอยู่ทันทัน
เดี๋ยวนั้น ถึงว่าการนานมาแล้วจะจำไม่ได้บ้างก็จำใจหาไม่ได้ เพราะ
ฉนั้นจึงขอล่าวดัดคำให้ท่านทั้งปวงฟังทราบ ว่า บรรดาข้อความ
นอกจากที่ได้คิดมาว่าเป็นพระกระแสน้ำของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือฉบับนี้แล้ว อย่าได้เชื่อถือว่าเป็นหนังสือ
เรื่องนี้ที่ได้ลงพิมพ์ไว้ในฉนวนวิเศษเล่ม ๓ เป็นพระกระแสน้ำของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบริสุทธิทั้งสิ้น ขอให้ถือว่า
เป็นหนังสือซึ่งมีผู้แทรกแซมจะเชื่อถือเอาทั้งหมดไม่ได้

บัดนี้จะได้กล่าวถึงเหตุการณ์พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงกระทำการ
สักการบูชาแด่พระมหาปฐมมารุณ ตามคำพระราชพงษาวดาร แต่
ตามที่ได้ทราบมา การที่พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงทำการสักการบูชา
นั้น ย่อมประกอบเป็นไปในเวลาเมื่อเสด็จพระราชดำเนินการพระ
ราชสงคราม มีชัยชนะ แก่ศัตรูหมื่นปัจจามิตร แล้วเสด็จทรงนมัสการ
นออย่างหนึ่ง เมื่อบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากข้าศึกศัตรูมา
รุกรานนั้นประการหนึ่ง ในต้องประการนี้

เมื่อจุลศักราช ๑๒๖๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า ได้เสด็จ
ขึ้นไปช่วยราชการสงครามเมืองหงสาวดีมีชัยชนะ ได้ตั้งกลับมา
ยังเมืองพระพิษณุโลก เปิดเครื่องทรงออกบูชาพระพุทธชินราช
พระพุทธชินสีห์ แต่มีการสักการ ๓ วัน ครั้นภายหลังเมื่อพระองค์
เสด็จขึ้นไปอยู่ ณ เมืองหงสาวดีครั้งหลัง ในปีเดียวกันนั้นก็ได้เปิด

เครื่องสุวรรณอสังการชัฏยาภรณ์ออกทำสักการบูชาพระพุทธชินราช
พระพุทธชินดีห์อีกครั้งหนึ่ง

เมื่อจุลศักราช ๙๙๓ ปีเถาะตรีศก การสงครามรามัญแดงเมร
ดังบถ สมเด็จพระเอกาทศธรรมอัครบรมนารถ เสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นไปนมัสการพระพุทธชินราชเมืองพระพิษณุโลก ดำรัสสั่งให้เอา
ทองนพคุณเครื่องราชูปโภค มาแผ่เป็นทองประพาดบีตพระพุทธ
ปฏิมากรพระชินราชด้วยพระหัตถ์ได้รับบริบูรณ์ แล้วให้มีการ
ฉลองเดือนมโหฬารบูชา ๗ วัน ๗ คืน เปนมโหฬารยิ่งนัก ใน^๕ท
ควรจะดังเกิดได้ว่า พระพุทธชินราชตั้งแต่สร้างมายังมีได้เคยบีตทอง
เป็นแต่ขัดเกลี้ยงอย่างพระทองดำฤทธิ์ สมเด็จพระเอกาทศธรรมได้
ทรงบีตทองพระพุทธชินราชเป็นครั้งแรก

ก่อนนั้นมาเกิดพระพุทธรบาทชน พระเจ้าแผ่นดินสถาปนาแด
เสด็จพระราช ดำเนินนมัสการพระพุทธรบาทเป็นอย่างไถด หาได้
เสด็จพระราชดำเนินนอกพระนครแห่งใดไถดกว่านั้นไม่ ต่อมาการ
ภายในบ้านเมืองก็ไ่ม่เป็นปรกติจนจุลศักราช ๑๐๒๒ ปีชวดโทศก
บ้านเมืองเรียวร่อยเป็นปรกติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จ
พระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการเป็นครั้งแรก ให้มีการมโหฬาร
สมโภช ๓ วัน ครั้นเมื่อปีชานจัตวาศก จุลศักราช ๑๐๒๔ เสด็จ
พระราชดำเนินอีกครั้งหนึ่ง ครึ่งหนึ่งเมืองสุโขทัย เป็นการหนุน
กองทัพขึ้นไปจัดการปลายเขตรแดน

จุลศักราช ๑๑๐๒ ปีวอกโทศก ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษ
เสด็จขึ้นไปนมัสการอีกครั้งหนึ่ง ครั้นเสด็จถึงเมืองฉะวังกบุรี
ได้ทรงทำบาณประตูประดับมุกด์หนึ่ง สำหรับวิหารพระพุทธชินราช

จุลศักราช ๑๑๓๒ ปีชานโทศก พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไป
ปราบปรามเมืองฝาง แวะนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์
เปิดทองตักออกทรงพระพุทธชินราช

ส่วนในพระบรมราชวงศ์ ส้มเด็จพระปฐมบรมมหาไปยการิบต์
เมื่อกองเกล้าเสวยแกงข้าศึก ได้ขึ้นไปอาศัยอยู่เมืองพระพิศณุโลก
แล้วได้เป็นอรรคมหาเสนาธิบดีของเจ้าพระพิศณุโลก ซึ่งตั้งตัว
เป็นเจ้าในเวลานั้น ครั้นเมื่อเจ้าพระพิศณุโลกสิ้นชีพตวงไปแล้ว
พระองค์เสด็จอยู่อีกไม่ช้าก็สิ้น พระชนม์ในเมืองพระพิศณุโลกนั้น
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อครั้งกรุงธนบุรีได้เป็น
จอมพยุหโยธาทัพ ไปปราบปรามประเทศใด ๆ ในทิศนั้น ก็ได้
เสด็จพระราชดำเนินทรงนมัสการพระพุทธปฏิมากรทั้ง ๓ พระองค์นี้
ทุกครั้ง แต่ได้ตั้งรับพม่าข้าศึกอยู่ในเมืองพระพิศณุโลกนั่นเองก็
เป็นหลายเดือน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้
เคยตามเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระบรมชนกนาถ แดกรม
พระราชวังบรมมหาสุรสีหนาท ก็ได้เป็นที่เจ้าพระยาสุรสีห์พิศณุ
วาทราชผู้สำเร็จราชการเมืองพระพิศณุโลก คำซึ่งกล่าวนี้เพื่อจะ
ยกพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“พระบรมราชวงศ์ ผู้ตั้งชนแต่ดำรงกรุงรัตนโกสินทร์มหินทรา
 ยุทธยานัน ได้เคยต้องเสี้ยนมีถักรับถือ พระพุทธชินราช พระพุทธ
 ชินดีห์ พระศรีดำรงศา ๓ พระองค์มาแต่ก่อน พระพุทธรูป ๓ พระ
 องค์นั้นก็เปนมหัศจรรย์ คิดแต่แรกสร้างมาถึงปีที่ตั้งพระบรมราช
 วงษ์กรุงรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยานัน นานได้ถึง ๘๒๕ ปี
 ระหว่างพระพุทธดำรงศา ๑๕๐๐ จน ๒๓๒๑ หรือแต่จุลศักราช ๓๑๙
 จน ๓๑๔๔ เมืองพระพิษณุโลกก็เปลี่ยนเจ้าผู้ตบนายร้ายๆ ด้ว
 เปนเมืองหลวงดังที่เป็นเมืองชนหลายครั้งหลายหน ข้าศึกมาแต่
 อื่นเข้าฉกฉวยเอาได้เอาไฟจุดเผาถนที่ต่างๆ ในเมืองนั้นเสียเกือบหมด
 แต่พระพุทธรูป ๓ องค์นั้นได้เป็นอันตราย ควรเห็นเป็นอัศจรรย์
 คนเป็นอันมากสำคัญว่ามีเทวดารักษา แลบางจำพวกสำคัญ
 เห็นเป็นแนวว่า พระพุทธชินราช พระพุทธชินดีห์สองพระองค์นั้น
 งาม แหวม แก่ ตา มากกว่า พระพุทธรูปใหญ่ น้อย บรรดา มีในแผ่นดิน
 ดัวยามทั้งบักษ ได้ฉายเห็น + + + + + จึงคาดเห็นว่าเมื่อทำ
 ษรอยช่างที่เป็นผู้สร้างเทวดาที่นับถือพระพุทธรุดำรงศา แดมีอายุยืน
 มาได้เคยเห็นพระพุทธรเจ้า จะเข้าถึงในศิวหรือดลใจช่างผู้ทำให้ทำ
 ไปตามน้ำใจของมนุษย์ดังหนึ่งปะชาดที่ว่่าก่อนนั้น + + + + +
 เพราะฉะนั้นจึงมีผู้ที่มีศรัทธา ซึ่งได้เห็นได้พิจารณา ศิริวิภาค
 พระพุทธชินราช พระพุทธชินดีห์ยืนตนยืนนับถือด้วยกันเป็นอัน มาก

ไม่วางวาย แต่คนที่เป้นประชามานันก็เห็นปรากฏชัดว่ามีใช้มนุษย์
เพราะฉะนั้นจึง เห็น ว่า พระพุทธรูป ทั้ง ๓ พระองค์นี้ เทวดา ทำ ชน
ทั้งปวง จึงได้ นับถือบูชา เป้น อัน มาก มา จน ทุก วัน นี้ แล"

เมื่อพิศณุโลกตั้งแต่ ถูก พม่า เฝ้า เมื่อ ครั้ง ทพ อแช่วนก็กรกร้าง
คนซึ่งไปอยู่ใหม่ก็ไม่ได้ปฏิสังขรณ์อันใดขึ้น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
ซึ่งไม่ได้ถูกเพลิงไหม้ก็ชำรุดทรุดโทรมไปเองโดยอายุ มีผู้
ปฏิสังขรณ์อยู่แต่เฉพาะวิหารพระพุทธชินราชแห่งเดียว เพราะฉะนั้น
เมื่อจุลศักราช ๑๑๙๑ ปีฉลูเอกศก กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพล
เดช จึงได้รับสั่งให้ไปเชิญพระพุทธรูปขึ้นตั้งแพต้อง มา ยัง กรุง
เทพ ฯ ทอดแพ น้ำ คำหนัก น้ำวัง น้ำมีการ คมโภช ๓ วัน แล
จึงได้เชิญขึ้น ประดิษฐานไว้ที่มุขด้านตะวันออก พระอุโบสถวัดบวร
นิเวศ ซึ่งท่านทรงสร้างขึ้นใหม่ขึ้น การยังไม่แล้วถ้าเรื่งก็พอ
สมควรคด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เชิญเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชไปประทับ
ครอง วัดบวรนิเวศ เมื่อวัน พุฒ เดือน ยี่ ขึ้นห้า คำ บั๊วออก อัฐศก
จุลศักราช ๑๑๙๙ รุ่ง ปี่ ขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว จึง ทูล ขอให้ย้ายมาไว้มุขด้านตะวันออก แลได้ทรง กวให้
พระรัศมีฝั่งพระนครแต่ฝั่งเพชรพระอุณาโลมแล้ว ปิดทองใหม่ทั้ง
พระองค์ ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึง ทรง ทำ กาบ
ทองคำลงยาหุ้ม พระรัศมีเป็นน้ำหนักทองซึ่งสืบคำดัง แลหล่อฐาน

ใหม่ เมื่อการฐานได้ประกอบแล้วดำเร็จ ทรง บิดทอง พระพุทธรูป
ชินดีให้ใหม่ทั้ง พระองค์และฐาน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงเคารพนับถือในพระพุทธรูปชินดีเป็นอย่างยิ่ง ได้บำเพ็ญ
พระราชกุศล และมี การ มโหรีพ ระสมโภช เป็น หลาย ครั้ง

ส่วนพระศรีธาดา นั้นเดิมเจ้าอธิการวัดบางอ้อยช้าง เชิญ
มาไว้ที่วัดบางอ้อยช้าง สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติเห็นว่า
เป็นพระสำคัญงามจึงได้เชิญไปไว้วัดประดู่ซึ่งเป็นวัดของท่าน ครั้น
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ ทรงพระราชดำริว่าพระศรีธาดาเป็นพระสำคัญไม่ควรจะ
อยู่ในวัดราษฎร จึงได้เชิญมาไว้ที่วัดสุทัศน์เทพวรารามก่อน
ภายหลังจึงให้ย้ายไปไว้ที่พระวิหารวัดบวรนิเวศ เมื่อปีมะแมเบญจศก
จุลศักราช ๑๒๒๕ ในเวลาตกพระธาดานั้น พระศอชำรุดมา
แต่เดิมก็หักลง ต่อเมื่อไปถึงวัดบวรนิเวศแล้วจึงได้เทผูก แต่
ยังหาได้ทัน บิดทองใหม่ไม่ พอเสด็จสวรรคต จึงได้บิดทองและ
ทำการพระวิหารนั้นแล้วดำเร็จใน ประจุบันนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง ทรงผนวช ได้
เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธชินราช แด่ประพาศหัว
เมืองเหนือทั้งปวง เมื่อปีมะเส็งเบญจศก จุลศักราช ๑๓๙๕ เสด็จถึง
เมืองสวรรค์โลก เมืองโคกโขไทย เมืองฝาง แด่เมืองกำแพงเพชร
ทรง ทราบ ถิ่นฐานทั่วไป ครั้นเมื่อปีชานอัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ ใน

วัน ถอย พระ ประทับ เดือน ๑๑ แรม ค่ำ ๑ ได้เสด็จ พระราช ดำเนิน
โดย เรือ พระที่นั่ง อรรคราชวรเดช ขึ้นทางลำน้ำกลางเมืองพิริตรเก่า
อัน บัดนี้ คนแห่งดอนเป็น ผังแล้ว ขึ้นไปถึงเมืองพระพิษณุโลก ทรง
นมัสการพระพุทธรชินราช เปิดอง กำไธหยกจากพระกรส่วนนิ้วพระ
หัตถ์พระพุทธรชินราช แด่บูชาด้วยบายศรีปั้นด้วยรักปิดทองดำรับ ๑
ปิดเงินดำรับ ๑ แด่ขันไม้เงินทองเครื่องสักการบูชาตามสมควรโปรด
เกล้าฯ ให้มหาดเล็ก เล่นหนึ่งซึ่งมีอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
นั้น เป็นการ สัมโภช ด้วย ประทับ อยู่ ๒ ราตรี เสด็จ พระราช ดำเนิน
กลับ ทาง คลอง เรียง ถึงกรุงเทพ ฯ ณ วัน เดือน ๑๒ ขึ้น ค่ำ ๑ มี
กำหนด ๑๕ วัน เท่านั้น

ด้วยเรื่องราวอันกล่าวมาแล้วทั้งปวงนี้ แด่ด้วยได้ ตาม เสด็จ
พระราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นพระพุท
ธลักษณะแห่งพระพุทธรชินราชว่างามหาพระพุทธรูปองค์ใดเปรียบมิได้
ครั้นเมื่อสร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้น ได้พยายามหาพระพุทธรูปซึ่งจะ
เป็นพระประธาน ทั้งในกรุงเดหัวเมือง ตลอดจนกระทั่งถึงเมือง
เชียงใหม่ เชียงแสน เชียงราย เมืองนครลำพูน เมืองนครลำปาง
เมืองน่าน พระที่ควรจะเชิญลงมาได้ก็ได้เชิญลงมาโดยมาก ที่เชิญ
ลงมาไม่ได้ก็ได้ให้ ถวายรูปมาคัมพะเจ้า ๕ คือ พระเจ้า ๘ คือ พระ
เจ้าล้านทองเป็นต้น ก็ไม่เป็นที่พอใจ จึงคิดเห็นว่าจะหาพระพุทธรูป
องค์ใดให้งามเสมอพระพุทธรชินราชนั้นไม่ได้แล้ว ครั้นจะเชิญพระ

พุทธชินราชลงมาก็ก็น่าเห็นว่าเป็นหลักเป็นศิริมงคลของเมืองพิษณุโลก ประดิษฐานอยู่ในเมืองนั้นตั้งแต่สร้างเมืองมาถึง ๘๐๐ ปีเศษแล้ว แต่พระพุทธรูปนี้ซึ่งเชิญมาแต่ก่อนก็ไม่ใช่ที่พอใจของชาวเมืองพิษณุโลกเป็นอันมาก ยังมีคำเล่ากันอยู่จนทุกวันนี้ว่า เมื่อเชิญออกจากพระวิหารนั้น ราษฎรพากันมีความเคืองรำไกรร้องให้เป็นอันมาก เจ็บเหงา ดังดไป ทิ้งเมืองเหมือนศพลงเรือน แต่เดี๋ยวมาฝนก็แล้งไปถึง ๓ ปี ชาวเมืองพิษณุโลกได้ความยากยับไปเป็นอันมาก ตั้งแต่พระพุทธรูปนี้ลงมาถึง กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดช ก็ทรงพระประชวรพระโรคมานานได้ปีเศษก็เสด็จสวรรคต ราษฎรพากันกล่าวว่า เพราะเหตุที่ท่านไปเชิญพระพุทธรูปนี้ขึ้นเป็นศิริมงคลของเมืองพิษณุโลกลงมานั้น เห็นว่าการที่ถือต่าง ๆ เช่นนี้จะไม่ควรถือก็ตาม แต่ไม่ควรจะทำการกุศล ให้เป็นที่เดือดร้อนรำคาญ ไม่เป็นที่พอใจของคนเป็นอันมาก จึงได้ปรารถนาจะคิดหาข้ออื่นใหม่ให้เหมือนพระพุทธรูปชินราช เพราะมีตัวอย่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระองค์เจ้าประยุรวงศ์การถ่ายพระพุทธรูปนี้ให้หล่อเป็นพระชินดีห์น้อย ตั้งไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์ ๑ มีลักษณะคล้ายคลึงมาก จำได้ถนัด ครั้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปเมืองเหนือครั้งนั้น ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายพระพุทธรูปชินราช แลกลับลงมาถ่ายพระศรีศาสดาหล่อเป็นพระน้อยขึ้นไว้ อีกทั้ง ๒ องค์ แต่พระน้อย ๒ องค์นี้ห่างเหินจากองค์เดิมมาก

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด พระพุทธลีลึงค์
ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระราชวังบวรฯ มาก เมื่อ
ทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์ มีพระราชประสงค์จะใคร่เชิญพระพุทธ
ลีลึงค์ไปตั้งเป็นพระประธาน แต่เพราะเหตุที่พระที่นั่งอยู่บนพระ
ที่นั่งในพระราชวังเป็นที่สูงใหญ่แล้ว ไม่ควรจะเชิญไปไว้ที่วัด ให้
เป็นการต่ำศักดิ์ไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายอย่างเท่าพระองค์หล่อ
ขึ้นใหม่ พระพุทธรูปทรงหลายเหล่านี้นี้ คือพระพุทธลีลึงค์แลพระพุทธ
ชินราชน้อย พระพุทธรูปชินล้น้อย พระล้นดำน้อย ก็ได้ประดิษฐาน
อยู่ใน วัดราช ประดิษฐ์บัดนี้

อนึ่งมาคิดเห็นว่าพระพุทธชินราชอันมีพระศิวีวิลาส พุทธลักษณะ
อันงาม ประดิษฐานอยู่ถึงเมืองพระพิศณุโลกเป็นระยะทางอันไกล
ผู้ใดมีความปรารถนาที่จะใคร่ชมสักการจะถึงความอุสาหพยายามขึ้นไป
ให้ถึงได้ เป็นอันยาก จะต้องลงทุนรอนมากจึงจะไปได้ ถ้าได้สร้าง
ขึ้นใหม่เฉพาะสำหรับประดิษฐานไว้ในกรุงเทพ ฯ ก็จะได้เป็นที่
ชนทั้งปวงอันมีความปรารถนาที่จะนมัสการได้ ไปมาง่าย จะเป็น
ประโยชน์แก่ชนที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่
การที่จะถ่าย พระพุทธรูปชินราช นั้น เป็นอันต้อง คำนึงถึงอันยาก
ใหญ่ แลคนทั้งปวงเป็นอันมากกล่าวอยู่ว่า ไม่มีผู้ใดซึ่งจะถ่าย
ให้เหมือนได้ เพราะเชื่อว่าพระชินราชองค์เดิมนั้นเป็นฝีมือเทวดา
สร้าง ด้วยอาไศรยศักดิ์จาธิฐานของสมเด็จพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก

เป็นที่ตั้ง แต่ครั้นเมื่อได้ไปถูกษาหารือด้วยช่างหลวงประดิษฐปฏิมา
ซึ่งเป็นบุตรหม่อมเจ้าสุพรรณ ในพระเจ้าอัยกาเธอ กรมหมื่นนคร
ศรีวิชัย ซึ่งเป็นเทือกเถาเหล่ากอช่างปั้นช่างหล่อพระพุทธรูปมา
แล้วคนแล้วนั้น หลวงประดิษฐปฏิมารับอาษาว่าจะถ่ายให้เหมือนจริงได้
จึงได้คิดการที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นราชใหม่ ได้มอบการทั้งปวง
ให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เป็นผู้จัดการทั้งปวงอยู่ที่กรุงเทพฯ
เพื่อจะไม่ให้มีที่ขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใดได้ ฝ่ายการที่เมือง
พิษณุโลกนั้นได้มอบให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ซึ่งเลื่อนขึ้น
เป็นพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร เป็นผู้ดูแลจัดการทั่วไป ให้หลวง
ประดิษฐปฏิมาเป็นผู้ถ่ายอย่างแต่หุ่นปั้น มีช่างหล่อขึ้นไปด้วยคือ
หลวงอินทรพิจิตรเจ้ากรมช่างหล่อซ้าย ๑ ขุนพิณจรัสเพลิงปลัดกรม
ช่างหล่อขวา ๑ ขุนฤทธิธรรเพ็ญช่างพลพิน ๑ ขุนหมื่นช่างหล่อ
๒ คน ขึ้นไปทำการที่เมืองพิษณุโลก ได้ถึงมือหุ่นแต่ถ่าย
อย่างพระพุทธรูปขึ้นราชแต่วันที่ ๑๓ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘
ตรงกับวันพฤหัสบดี แรม ๖ ค่ำ เดือน อ้าย ปีชวดโทศกจุลศักราช
๑๒๖๒ ส่วนทองที่จะหล่อขึ้นได้ ให้พระยาชลยุทธโยธินทร์เอาเงิน
ทอง ซึ่งไม่ได้ใช้แล้วไปย่อยที่โรงหล่อเตรียมไว้ แลต่อเรือ
ซึ่งจะใช้แทนแพรับพระพุทธรูปทอดรางซึ่งจะเชิญขึ้นประดิษฐานใน
พระอุโบสถ ภายหลังเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ขึ้นไป

ตรวจการกตัตถมาแจ้งความต้องกันกับรายงานที่ได้บอกโดยทาง
โทรเลขเนื่อง ๆ ว่ารูปพระที่ปั้นขึ้นใหม่นั้นคล้ายเหมือนพระพุทธร
ชินราช แน่แล้ว

หนึ่งได้ส่งช่างรักขึ้นไปให้ทำการรักพระพุทธรชินราชเมื่อถ่าย
พิมพ์แล้วให้เกิดยงเกลียดยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อจะได้ปิดทองใหม่
ทั่วทั้งพระองค์

ครั้นเมื่อการทั้งปวงพร้อมเสร็จได้ออกจากกรุงเทพ ฯ พักแรม
ไปตามระยะถึงเมืองพิษณุโลกวันที่ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ เวลา
บ่ายได้ขึ้นไปนมัสการพระพุทธรชินราช แลตรวจการทั้งปวงซึ่งได้
ตระเตรียมไว้ นั้น โรงที่พิมพ์พระปลุกขึ้นในทิศทักษิณ ซึ่งเป็น
เบื้องหลังโพธิ์ตามลำแม่น้ำเป็นที่หล่อพระแต่เดิมแต่ตั้งโรงยาวอีกโรง
หนึ่งต่อลงไปข้างใต้ริมกำแพงวัด สำหรับวางเตาหล่อซึ่งใช้ถุบ
ขึ้นถึง ๖๐ เตา การพระราชพิธีได้ตั้งในวิหารพระพุทธรชินราช ตั้ง
พระแท่นลวดลายตามตะพานไปยังเรือนแก้วพระพุทธรชินราช พระไชย
วัฒนเงินหลังข้างแลพระไชยเนาวโถหตั้งมาหน้าทาบชาเดิม สำหรับ
พระวิหาร เวลาบ่ายลวดมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูปตั้งนางด้วย พระ
สงฆ์ซึ่งจะลวดพระราชพิธีเป็นเวลาชดชอง ด้วยเกยอยู่ในพรรษา
จึงได้นิมนต์พระราชมุนี (เขม) วัดมหาธาตุ กับบาเรียน ๓ รูป
พิธีกรรม ๑ รูป ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ณเมืองพิษณุโลก นอกนั้นเป็น
พระหัวเมือง มีพระปรากฏมุนีเจ้าคณะเมือง เป็นประธาน

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ เวลาเช้า
 ย่ำรุ่ง ๕๒ นาที เป็นฤกษ์เปิดทองพระพุทธรชินราช ได้เปิดทองด้วยมือ
 ทวาทพระภักตร์แล้วจุดธูปเทียนไชย อริฐานให้พระราชมุนีจุด
 เทียนไชย แด่เพียงพระดังซี่ ๓๐ รูปแล้ว เริ่มสวดภาณวารปลาย
 เป็นพุทธานิเศก ตั้งแต่เวลาเช้าไป แด่เริ่มการส้มโงษ พระ
 พุทธรชินราชด้วยการมโหรีสพมัตถ์เป็นต้น เวลาบ่าย ๒ โมงการ
 ปิดทองพระพุทธรชินราชแล้วดำริห์ เห็นพระศิริรูปโอภาสผ่องใสเป็น
 ที่ชนชมยินดียิ่งนัก ได้ถวายแพรคาดต้นพล ซึ่ง เป็นพระภูษาใน
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันพระเจ้าไอยกาเธอ
 กรมหลวงวรดิษฐ์สุธดาประทานถวายเป็นพุทธรบูชา แต่ครั้งนี้ทรง
 ที่พระองค์ก็ไม่ใช่เป็นที่พอใจในการซึ่งพระพุทธรูปอันงามมีผ้าไปห่มห่อ
 ด้ย จึงได้คัดองไว้ที่นอ พระหัตถ์ ที่พระองค์นั้น ได้ถวายดังवाद
 เพ็ชร ทรงสายหนึ่ง ส่วนคาด ซึ่งดำริห์จะทรงนั้นได้ประดับไว้ที่
 ฐานแล้ว ได้ถวายเครื่องบรรณาการต้นไม้ทองคำต้นไม้เงินเทียนทอง
 เทียนเงินตะเกียงน้ำมันหอมตามแบบเครื่องบรรณาการเจดีย์สถานที่
 สำคัญทั้งปวง แต่บายศรีปั้นด้วยรัก ๒ สำรับ ตามแบบอย่างใน
 รัชกาลที่ ๔ แต่เติมเหมแฉ้วนสำหรับเวียนเทียนซึ่งทำด้วยรัก ปิด
 ทองปิดเงินเป็นสำรับกันชนนั้น ได้ตั้งให้พราหมณ์เบิกแฉ้วนเวียน
 เทียนส้มโงษ ตั้งแต่เวลานั้นเป็นต้นไป การเวียนเทียนนั้นชำมาก
 จนต้องสวดมนต์ไปพลาง

วันที่ ๑๗, ๑๘, ๑๙ ตุลาคม ถววงพระพุทธรูปแล้วจุดดอกไม้
เพลิง มีหนังสือราชการเสด็จมโหสถทั้ง ๓ วัน ๆ แรกตำรวจ
วันที่ ๒ ทหารบกทหารเรือ วันที่ ๓ มหาดเล็กแลกรมวัง เวลา
เช้าเจียงพระซึ่งเข้าพระราชพิธีนั้นทุกวัน ซึ่งพอพราหมณ์ตั้งพระราช
พิธีตามพราหมณ์ตำรา

ครั้นรุ่งขึ้นฤกษ์ วันที่ ๒๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ตรง
กับวันอาทิตย์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลูตรีศก จุลศักราช ๑๒๖๓
เวลาเช้ารุ่งแล้ว ๓๘ นาที ๔๔ วินาที พระอาทิตย์สถิตย์ราชันต์
พระอังคารสถิตย์ราชันต์พิภิก พระพุธสถิตย์ราชันต์ดุต พระเสาร์สถิตย์
ราชันต์ธนู พระพฤหัสบดีสถิตย์ราชันต์ธนู พระราหูสถิตย์ราชันต์ดุต พระ
ศุกร์สถิตย์ราชันต์พิภิก พระเกตุสถิตย์ราชันต์มังกร มฤคยูสถิตย์ราชันต์พิภิก
พระจันทร์สถิตย์ราชันต์มังกรด้วยฤกษ์อุตราสาธ พระดิถีขนาสถิตย์
ราชันต์ดุต เกาะนวางค์พฤหัสบดี ครียางค์ศุกร์ ได้เททองลงในพิมพ์
แต่ในระหว่างพระราชพิธีนั้น มีพระบรมวงษานุวงษ์และข้าราชการ
ราษฎรเป็นอันมากได้นำทองเงินนากแด่เครื่องรูปพรรณ มาบรรจุ
ในเบ้าเพื่อจะให้หล่อพระพุทธรูปเป็นอันมาก เป็นน้ำหนักทอง
ประมาณ ๓ ชั่ง เงินประมาณ ๑๐๐๐ บาทเศษ ดึงของรูปพรรณ
ต่างหาก พิมพ์นั้นจุทองมากกว่าที่กะเป็นอันมาก เพราะฉะนั้นจึงมี
ได้หล่อแล้วเสร็จได้ในวันเดียว ท่อนพระเพลาได้หล่อต่อไปในวัน

ข้างหน้า จำนวนทองที่ได้เทในพิมพ์นั้น พระเศียรทอง ๒๘ เบ้า
 หนัก ๑๓๒๐ ชั่ง พระรัศมีทองเบ้าครึ่ง หนัก ๖๐ ชั่ง พระองค์ทอง
 ๒๕ เบ้า หนัก ๑๐๐๐ ชั่ง พระหัตถ์ขวาทองเบ้า ๑ พระหัตถ์ซ้าย
 ทองเบ้า ๑ หนักรวม ๘๐ ชั่ง พระกรขวาทอง ๖ เบ้า หนัก ๒๔๐ ชั่ง
 พระเพลาทอง ๓๖ เบ้า หนัก ๑๔๔๐ ชั่ง รวมทอง ๘๘ เบ้าครึ่ง หนัก
 ๓๘๔๐ ชั่ง

ครั้นวันที่ ๒๗ ตุลาคม ถัดมาถึงเมืองพระพิษณุโลก ได้
 เห็น พระพุทธรูปชินราชเชิญลงบรรจุในเรือเสร็จแล้ว ดวงพระภักตร
 ้มเคาะเหมือนพระพุทธรูปชินราช แต่ดังแตกต่างว่าใหญ่กว่าองค์เดิมเป็น
 อนันมาก ทรงหนักไปด้วยแดดที่ตา

ที่ซึ่งหล่อพระใหม่นั้น ได้ให้ก่อสร้างปลูกต้นมหาโพธิ์ไว้เป็น
 ดำคณู เหมือนอย่างพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทรงปลูกโพธิ์
 ดำม้านั้น แต่ได้ให้หุ้บบนพระพุทธรูปขนาดพระหัตถ์อีกองค์หนึ่ง
 เพื่อจะได้เก็บทองชนวนที่เหลือจากหล่อพระ หล่อขึ้นดำเสร็จแล้ว
 จะได้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่ยอดเขาจำศีล อันเป็นที่ตั้งที่ว่าการ
 เมืองดับแด เพื่อให้เป็นที่นมัสการของประมุขชนที่ไปเที่ยวเมือง
 ดับแดสืบไป

ในการซึ่งจะตกแต่งพระพุทธรูปซึ่งหล่อใหม่นั้น ดูเป็นการมาก
 มายนัก ไม่แต่เห็นว่าจะแต่งแล้วได้ภายใน ๖ เดือน การซึ่งกำหนด
 ไว้ว่าจะเป็นที่เคลอนคลาศหมดทั้งดิน พระยาชลยุทธโยธินทร

จึงได้แนะนำว่า ขอให้ไปแต่งที่โรงหล่อกรมทหารเรืออันมีเครื่องมือพร้อมจะทำได้เร็วขึ้น แต่ที่นั่นก็เป็นอุคมสถาน เพราะเป็นบ้านหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แด่รับอาชวาทว่าจะแต่งทั้งกลางวันกลางคืนให้แล้วดำเร็วจึงได้ เมื่อได้รับคำแนะนำรับรองดังนี้ มีความยินดีเชื่อว่าจะดำเร็ว จึงได้เลิกการซึ่งจะให้เรือพระแฉะตามระยะเมืองให้ล้นโทษ ดังเช่นข้าราชการแลราษฎรมีความประสงค์นั้นเลย ให้เรือกลไฟลากตรงลงมายังกรุงเทพ ฯ หยุดพักแต่เวลาค่ำ เรือพระพุทธรชินราชได้ออกจากเมืองพระพิษณุโลกในวันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ ถึงกรุงเทพ ฯ วันที่ ๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐ แด่ได้เชิญขึ้นโรงหล่อลงมือแต่งตลอดทั้งเวลากลางวันกลางคืน ๒๔ ชั่วโมง โดยมีช่างผลิตเปลี่ยนกันเป็นดำรับ การที่ทำงานนั้นดำเนินไปโดยรวดเร็วเป็นอันมาก ตอนข้างบนซึ่งได้หล่อวันแรกไม่สู้จะเสีย แต่ตอนล่างซึ่งต้องลุ่มพิมพ์เป็นต้องคราวชำรุดหลายแห่ง ต้องตกแต่งเข้าไม่เท่าตาม การที่ทำงานอยู่ข้างจะหนักมากเพราะเนื้อทองแข็ง ครั้นเมื่อตกแต่งดำเร็วแล้วจึงได้ลงลุ่ม เพื่อที่จะให้รักแห้งเร็วขึ้น ได้ใช้น้ำแข็งทั้งแท่งใหญ่วางรายไปรอบพระองค์ รักนั้นก็แห้งเร็วได้ดังปรารถนา ลุ่มยังไม่หนาถึงที่ซึ่งควรจะขัดให้เกิดยางเคล้าได้ แต่ด้วยวันกำหนดซึ่งจะเชิญไปวัดเบญจมบพิตรนั้นกระชั้น จึงได้อำมรรักน้ำเกลี้ยงตกแต่งพอเรียบร้อย

ครั้นวันที่ ๑๐ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ กำหนดบิณฑอง
เป็นครั้งแรก มีพระสังฆราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยไปช่วยเป็นอัน
มาก มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสแลสมเด็จพระวันรัตเป็นประธาน
พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการ ซึ่งได้ไปด้วยในเวลานั้น
ก็ได้ปิดทวารกัน

ความดังเกิดในการที่ได้เห็นแต่เดิมมาจนถึงเวลานี้ แต่แรก
ดูเหมือนว่าพระเศียรจะใหญ่เกินไปดังเช่นก่อดำแล้วแต่ก่อน แต่
ครั้นเมื่อคุมคิดเข้ากับพระองค์ตอนที่ ๒ ดูเล็กย่อมลงไปเป็นอันมาก
ครั้นเมื่อคุมคิดเข้ากับท่อนพระเพลา จึงเห็นว่าส่วนนั้นพอสมควร
งามดี แต่เมื่อแต่งเนื้อทองเกลี้ยงเกล่าเป็นเงาขึ้น ก็แลเห็นเหมือน
พระพุทธรูปชินราชที่พิศณุโลกมากจนทุกที แต่ไม่เหมือนอย่างวัน
ซึ่งปิดทองแล้ว เมื่อเวลาปิดแล้วดำเรื่อเป็นที่โล้นนัยเบิกบานใจ
ด้วยได้เห็นพิมพ์พระพุทธรูปปฏิมากรอันโอภาสผ่องใส เหมือนที่ได้เห็น
เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ อีกครั้งหนึ่งฉนั้น ครั้นเมื่อปิดทอง
พระพักตร์ดำเรื่อแล้ว ได้เบิกพระเนตรแลคิดพระอนุโลมทองคำ
แต่รูปพระอนุโลมนั้น เห็นว่าพระอนุโลมพระพุทธรูปชินราชที่เมือง
พิศณุโลกซึ่งเป็นของทำขึ้นใหม่เพราะของเดิมหายนั้นไม่งาม จึง
ได้ถ่ายอย่างพระอนุโลมพระพุทธรูปใหญ่ในกรุงเก่าองค์หนึ่ง ซึ่งมี
เหลืออยู่แต่พระเศียร เชิญลงมาไว้ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ดัด
ขนาดให้เข้ากับพระพุทธรูปชินราชงามดีกว่าของเดิมเป็นอันมาก

ครั้นวันที่ ๑๑ ธันวาคม เวลาจวนย่ำรุ่ง ได้เชิญพระพุทธรชินราช ซึ่งคุมชนบนแท่นรถ อันทำเฉพาะตั้งบนราง เคลื่อนออกจากโรงคักรูปประตูโรงหล่อเดือนมาตามรางถึงที่ตักตะพานเล้าบนจันแล้ว โยงบนจันช่วยชักให้ลอยเดือนลงไป ตั้งในท่ามกลางเรืออันได้ค่อขึ้นไว้เฉพาะที่จะเชิญพระนั้น แล้วได้จัดการคุมมณฑปอย่างที่ตั้งพระกระยาส่นานประกอบด้วยเสวตศรัณ ๘ ชั้น อยู่บนเบ้องบน แล้วเดือนไปจอดประจำท่าซึ่งได้ทำขึ้นใต้ตะพานบนจันลงไป ตรงหน้าพลับพลาแถวโรงพิธีซึ่งปลูกขึ้นใหม่หน้าโรงหล่อนั้น แล้วจัดตั้งเครื่องสูง ๒ แถวทั้งนำหลัง ตรงหน้าพระพุทธรชินราช ตั้งมยุรฉัตรดอกไม้งเงินทอง นกกรเวกแทนพระกรรภิมย์อย่างโล่กันต์ มีพระกตติงส์รูปร่างพิศโฉกที่มุมสี่ตะแคงท้ายเรือมีราชวัตรบกฉัตรกำมลอทง ๔ ทิศ

ครั้นวันที่ ๑๒ เวลาบ่าย พระสังฆราชาคณะผู้ใหญ่ ๒๐ รูป มีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นประธาน สวดพระพุทธมนต์ที่พลับพลาหน้าโรงหล่อ พระสังฆสวดพระพุทธมนต์ในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ๒๐ รูป แล้วมีการเดินมโหรีต่าง ๆ ทั้งบนบก แลในแม่น้ำ มีดอกไม้เพลิง เคียงพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการ เป็นการดมโภชคืน ๑

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ ธันวาคม เวลาเช้าโมงครึ่ง ได้ดำเนินกระบวนแห่จากโรงหล่อขึ้นไปโดยทิศอุดร กระบวนนำมีเรือประตูเรือทหารปืนใหญ่เรือเสือแดงเรือตงเรือกลตงเรือคู่ชักซึ่งเป็นกระบวน

ให้เสด็จพระราชดำเนินเต็มตามแบบอย่างทุกประการ กระบวน
 หัตถ์มีเรือกราบคาศ์ดี กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรือกราบม่าน
 ทองแย่ง ส้มเด็จพระราชาคณะแด่พระราชาคณะสุวรรณบัค
 หิริญบัค ต่อไปเรือพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยพระครูถนาคกรม
 บาเรียนพร้อมกันทุกคน แลวจึงถึงเรือให้ซึ่งพระบรมวงษานุวงษ
 ข้าราชการจ้ดมาเข้าเป็นกระบวน ประมาณเรือทั้งด้นไม่น้อยกว่า
 ๓๐๐๐ ลำ แลผู้ซึ่งได้เข้าในกระบวนเห็นไม่น้อยกว่า ๓๐๐๐๐ คน
 ได้ดำเนินขบวนขึ้นเดินไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาเดียวคลองด้ามเดิน
 ขึ้นได้เปิดสะพานเหล็กไว้สำหรับให้พระพุทธรชินราชขึ้น เมื่อกระบวน
 ให้ไปถึงปากคลองเปรมประชากรได้แบ่งกระบวนเพียงแต่เรือดั่ง ๔ คู่
 เดียวเข้าคลองเปรมประชากร นอกนั้นพายต่อขึ้นไปในคลองด้ามเดิน
 กระบวนพระสงฆ์ตามเข้าไปในคลองเปรมประชากร แลไปขึ้นเพน
 ที่วัดเบญจมบพิตร พระราชาคณะตั้งแต่ผู้ใหญ่ลงมาจนเสมอเทพ
 ฉินดำรับในพัดปลากการเปรียญ นอกนั้นฉินที่ศาลาบันฉนรศภาค
 ศาลาเบญจพิศภาคแล้วขึ้นซึ่งได้ปลูกขึ้นสำหรับงานฉลอง เปน
 จำนวนพระสงฆ์ที่ได้ฉินเข้ากระทง ๕๐๐ หยอน ๑๖ รูป
 ครั้นเมื่อพระพุทธรชินราชถึงท่าน้ำวัดแล้ว ได้เชิญขึ้นจากเรือ
 เวลา ๕ โมงครึ่ง ได้ดำเนินรถขึ้นตามราง ประดิษฐานพระพุทธร
 ชินราชบนแท่นฐานในพระอุโบสถ เปนการดำเร้จโดยความสดวกดี
 หามิเหตุการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เปนที่ชนชมยินดี ด้วยมีความ

วิตกอยู่ว่าการทั้งปวงตั้งแต่บัดนั้นแด่หล่อพระพุทธรชินราชมา ถ้าหากว่าไม่งามก็ได้ตั้งประสงค์หรือมีเหตุการณ์อย่างหนึ่งอย่างใด ให้เป็นอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดขึ้น ก็จะเป็นที่โทมนัสเสียใจ แต่เป็นที่รังเกียจของประชุมชนสืบไปภายหน้า การซึ่งเป็นไปดังเช่นกล่าวมานี้ ย่อมให้เป็นที่เกิดความปิติได้มนัสเป็นอันมาก

ครั้นเมื่อวโรตตะพานเสร็จแล้ว ได้เปิดองค์ด้วยสพายนพรัตนราชวรารณ ถวายทรงพระหัตถ์พระพุทธรชินราชเป็นพุทธบูชา แลในวันนั้นก็ให้พระพุทธรชินราชนั้นก็เป็นที่ปรกพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลอาณาประชาราษฎร์ถนุหลอมเต็มตลอดทาง ตั้งแต่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัยไปตลอดจนถึงวัดเบญจมบพิตร แลตั้งให้เห็นว่าเป็นที่สนมยินดีด้วยกันทั่วหน้า

ตั้งแต่วันที่ ๑๔ ธันวาคม ไปจนถึงวันที่ ๒๐ ได้เปิดให้ประชาชนทั้งปวงได้มีโอกาสปิดทองพระพุทธรชินราชตามความปรารถนา ที่ได้มาขออนุญาตเนื่อง ๆ นั้น ชนทั้งปวงได้มาบูชาแลปิดทองด้วยมือของตน เมื่อยังไม่พอปรารถนาได้ออกเงินให้ไว้เป็นการถ่วงกุดอุทิศต่อที่จะปิดทองนั้นตามความปรารถนา เป็นจำนวนคนที่ได้มาเอง ๑๑๗๗ คน ส่วนที่ฝากนั้นก็มาก คิดเป็นจำนวนเงินที่ได้รับไว้แล้ว ๒๔๕๕ บาท ๒๑ อัฐ ย่อมมีคนมาบูชาตลอดวันยังค่ำมิได้ขาดทุกวันในระหว่างนี้

หนึ่งการที่หัตถ์ประดิษฐ์ได้มีความสามารถอาจจะสร้าง
พระพุทธรูปราชให้งามดีได้ถึงเพียงนั้น ได้รับบำเหน็จเล็กน้อย
เป็นพระประดิษฐ์มาจางวางช่างหล่อ แด่เครื่องราชอิสริยาภรณ์
ช้างเผือกชั้นที่ ๔ ภูษนาภรณ์ นอกจากเงินบำเหน็จอันได้
รับแล้วและได้รับต่อไปภายใน ส่วนพระยาชลยุทธโยธินทรซึ่ง
เป็นผู้ได้รับอาชวาทก่แก่พระพุทธรูปปฏิมากร ให้แล้วดำริได้ทัน
กำหนดนั้น ได้รับพานทองรองถมเพิ่มเกียรติยศ ให้ยิ่งขึ้นกว่า
พระยาพานทองตามญัตติก่อนหนึ่ง บรรดาช่างหล่อและช่าง
ซึ่งตกแต่ง ทั้งกำหนดให้ใหญ่บาน ซึ่งได้สืบทองในการหล่อพระพุทธร
ปฏิมากรครั้งนั้น ก็ได้รับบำเหน็จรางวัลเครื่องราชอิสริยาภรณ์
แต่เงินตามควรแก่ถาบันศักดิ์

๒๓	} ธันวาคม	ได้เริ่มมหกรรมการฉลอง
๒๔		
๒๕		
๒๖		

พระพุทธรูปราช พระดัง ๕ คณะวัดพระพุทธรูปนาคไถ้รับอาหาร
บิณฑบาต ๓ วัน ๆ ละ ๓๐ รูป แต่มีการเดินต่าง ๆ มีโชนเป็นต้น
ทั้งไม้ถอยญวนหมกมุ่ม กรุดไม้ แต่มีการตั้งพระพุทธรูป
ปฏิมากร อันเป็นที่นับถือสักการบูชา ซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจะเชิญมาตั้งได้
ทั้งพระพุทธรูปอันมีอยู่ในโรงพระอุโบสถพลับพลาการเปรียญ แด
พระบรมมหาราชวัง อันพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ได้รับเป็นผู้ปฏิบัติ

รักษา ก็ต่างคนต่างมาชำระขัดดี แลตั้งเครื่องสักการบูชาเป็น
มโหฬารสักการยิ่งนัก แลตั้งร้านขายทั่วไปทั้งในพระอารามแ
นอกพระอาราม ให้เป็นที่ชุมนุมแก่ประชาชนทั้งปวงทั่วหน้า

ครั้นวันที่๒๗ธันวาคม พระองค์ราชาคณะแลพระครูธรรมาบาเรียน
อันดับในพระอารามทั้งปวง พร้อมกันจัดการตั้งกระบวนแห่เครื่อง
สักการบูชาพระพุทธชินราช แลได้เจริญพระพุทธมนต์ในสถานที่
ที่ต่าง ๆ มีพระอุโบสถเป็นต้น แลเดินเวียนประทักษิณรอบบริเวณ
บุญนิยสถานเป็นการเคารพต่อพระพุทธชินราชโดยความยินดี

ก็แลการซึ่งได้หล่อพระพุทธชินราชพระองค์นี้ ตั้งแต่เริ่มจับการ
มาได้ ใช้เงิน พระคลัง ข้าง ที่ เป็นค่าตั้งของค่าจ้างเงินเดือนช่าง แล
เงินรางวัล เว้นไว้แต่ทองที่ใช้เป็นของเก่า เพื่อจะให้เป็นบุญราช
ส่วนตน บัดนี้การก็สำเร็จได้ถึงความปราถนาทุกประการแล้ว แล
พระพุทธชินราช พระองค์นี้ ได้ตั้งใจ มีความประสงค์จะยกไว้ให้
เป็นสมบัติของพุทธศาสนิกชน ทั่วทุกหมู่เหล่า มีโอกาส ซึ่ง จะได้
กระทำสักการบูชาเพื่อเป็นการเจริญพุทธานุสติ อันเป็นเหตุ ซึ่ง จะ
นำให้จิตร น้อมไปใน ทาน ศีล ภาวนา ให้สำเร็จในทางสุคติตาม
ประสงค์ ขอพุทธศาสนิกชน ทั้งปวง จงได้รับ พระพุทธชินราชนี้
ไว้เป็นที่สักการบูชา แลจงได้อนุโมทนาในส่วนกุศล แล้ว แล ทำ
ให้สำเร็จประโยชน์ผลถึงความปราถนาแห่งตนแลคนทั่วหน้า เทอญ

คำซึ่งจะจารึกพระพุทธรชินราชอันหม่อมเจ้าประภากร ในสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหมาตา กรมสมเด็จพระบวร
ประักษ์ ประพันธ์เป็น นคร ภาษาว่า ดังนี้

สุภมตฤ ชินสุต ฐมวราชสุต ภควโต ปรีนิพพานา จตุสัตตาริกานัน
ทุวินัน วสุตตสหัสธานมฺปรี ปณฺจจตุตทาพิสฺสทิเม สัณฺฑเร สหสฺส-
ทุวิสฺสคเตสฺสจฺฉิมิตฺตจตุตถาสากุสฺสหายเน สตฺโต จ วิสฺสทิเม รตนโกสินฺท-
ตฺถเกติ สณฺณิเต, สัมปชฺชมาเน; ปรมินฺทมหาจุฬาลงกรณ มหาราชา,
สุยามวิสฺสเย ราชาริราชวโร, อติเรกเตจฺจิสฺสโรเท ปณฺจมมามรตฺต-
โกสินฺทมหาราชธานี รชฺช การณฺโต, มหาราชปริวารเน วิสฺสณ-
โตกั ปรี คนฺตฺวา, ชาติยฺชชมาสฺสสุต สุกฺกปกฺเข อฏฺฐมิยา คิณฺธิ, ตฺต-
คมาสฺสสุต วิสฺสทิเม ทิเน, สัณฺฑเร, พิมฺพสฺสทุปริมมฺเชตฺสุ วิสฺสณฺฑณฺณาที
โอสฺสิจฺจฺวา อิมํ พุทฺธปฏิมมกาสี. โอสฺสิจฺจเน สิตฺตฺตฺ; โส อิมํ อหฺรา-
เปตฺวา, นาวาณิกานาปนฺนุจฺาเน ปรีสุทฺธ การเวตี. โสธเน นิปฺพนฺเน;
มาคสิธฺสสุต ชฺเชนฺห คคิยาช, ธนฺวาคมสฺส เทรสฺสเม, สุกฺกเก, ปมฺเชหิ
มหาชเนหิ ปรีวารेतฺวา คจฺฉนฺเตหิ ปุชฺชียมานํ อิมํ อหฺราเปตฺวา,
ปณฺจมปวิคฺตคฺคิตฺตวณารามे ปคฺคิจฺาเปตี. คคฺค จ โอสฺสิจฺจเนโสธเนสุ,
ปติทฺธิปฏิมาสิตฺตวฺหยาจฺจ โอสฺสิจฺจเน อานาปโก อโหสิ.
ชฺลยฺทฺธโยธินฺทามจฺจ โสธเน. อิมสฺมปฺปิจ วาจโก ชานาตุ,

“พุทฺธสาธนฺมฺหิ สทฺธาตุ คทฺฐปณฺมโก วโร
เย ปุเรยฺช สามีนฺทา สโม โหเตสฺส สามีโป” ตี.

คำแปล

ขอความงามจงมี แต่ปีที่พระผู้มีพระภาคย์ผู้ชำระ (มาร)
 ผู้เป็นพระราชเพราะธรรมปรีณิพพานมา เมื่อปีที่ ๒๔๔๕ ที่ทราบ
 กันแล้วว่าปีฉลู จตุศักราช ๑๒๖๓ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ มาถึงอยู่
 พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทร
 มหาจุฬาลงกรณ ผู้เป็นราชาธิราชอันประเสริฐในสยามวิสัย ด้วย
 ราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร เป็น ค่ำรบ ๕ ได้ ๓๓ ปีกว่า เสด็จ
 พระราชดำเนินสู่เมือง พิศณุโลก พร้อมด้วย ราชบริพาร เป็น อัน มาก
 แล้ว ได้ทรงเททองอันกว้างในช่องชนวนเบืองบนแห่งรูปพิมพ์ หล่อ
 พระพุทธปฏิมาพระองค์นี้ในวัน ๑๙ ๑๑ ค่ำ เป็นวันที่ ๒๐ ตุลาคม
 ครั้นการหล่อสำเร็จแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญมาแท่นที่ว่าการ
 กรมทหารเรือ ครั้นการแท่นสำเร็จบริบูรณ์แล้ว โปรดเกล้า ฯ
 ให้เชิญมาประดิษฐานไว้ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อขณะ
 เชิญ มา มหาชนได้ ห้อมล้อมบูชา มา ตลอดทาง พระบาท สมเด็จพระ
 พระเจ้า อยู่ หวัง เสด็จ พระราช ดำเนิน เป็น ประธาน ของ มหา ชน
 หมุนันด้วย ก็ใน การ หล่อ พระพุทธปฏิมา องค์นี้ พระ ประดิษ
 ธิปฏิมาเป็นผู้บังคับช่างหล่อ พระยาศลยุทธโยธินทร์เป็นผู้บังคับช่าง
 แท่น ขอท่านผู้อ่านหนังสือนี้ จงทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินใหญ่
 พระองค์นี้ มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรง
 อุปลัมภกพระพุทธศาสนา เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระคุณธรรม
 อันประเสริฐ เสด็จด้วยพระเจ้าแผ่นดินสยามในกรุงนี้แต่ก่อนมา ฯ